

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama

Faruk Yalvaç

Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atıf için: Yalvaç, Faruk, “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 24 (Kış 2010), s. 3-32.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama

Faruk YALVAÇ*

ÖZET

Eleştirel gerçekçilik Uluslararası İlişkiler kuramının gündemine artan bir şekilde yerleşen bir bilim felsefesidir. Uluslararası İlişkiler kuramı açısından en önemli özelliği uluslararası ilişkilerin incelenmesinde odak noktasını epistemolojiden ontolojiye kaydırmasıdır. Eleştirel gerçekçiliğin materyalist ontolojisine göre kişilerin gözlem ve duyularından bağımsız bir gerçek vardır. Bu, gerçeği gözlemlenebilen olgularla sınırlayan pozitivist bilim anlayışına olduğu kadar gerçeğin dilsel ya da söylemsel olduğunu ileri süren post-pozitivist yaklaşımlara da alternatif bir bilim felsefesidir. Eleştirel gerçekçilik uluslararası ilişkileri farklı ontolojik derinliği olan bir toplumsal ilişkiler bütününe parçası olarak görmekte, uluslararası yapıları toplumsal ilişkiler açısından tanımlamakta, yapı ile yapıyı oluşturan birimler arasındaki ilişkiyi dönüşümsel bir toplumsal eylem modeli etrafında geliştirerek hem iradeciliğin hem de yeni-gerçekçi yapısalcılığın tek yanlı determinizmine alternatif bir yaklaşımın ilkelerini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler Kuramı, Eleştirel (Bilimsel) Gerçekçilik, Pozitivizm, Yapı/Yapan İlişkisi, Dönüşümsel Toplumsal Eylem Modeli.

Critical Realism: Post-Positivist Stage in International Relations Theory

ABSTRACT

Critical realism is a philosophy of science that is increasingly occupying the center of discussion in the theory of International Relations. The most important aspect of critical realism is that it shifts the focus of controversy in international relations from epistemology to ontology. According to the materialist ontology of critical realism there exists a reality independent of our observations and experiences. This is an alternative to the dominant positivist as well as post-positivist conceptions of science which associate reality either with what can be observed or with what can be said and thought in discourse. Critical realism provides an understanding of science that overcomes the difficulties of both and explains international relations as part of a totality of social relations with varying ontological depths. By defining structures in terms of social relations, critical realism presents a structural analysis of international relations different from the structuralism of neorealism and develops a transformational model of social activity which tries to avoid both the voluntarism of individualist/unit based analyses and the determinism of structuralist analyses.

Keywords: International Relations Theory, Critical (Scientific Realism), Positivism, Structure/Agent Problem, Transformational Model of Social Activity.

* Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, ODTÜ, Ankara. E-posta: fyalvac@metu.edu.tr

Giriş

Toplum bilimlerde 1960'lı yıllardan başlayarak pozitivistlere karşı çok çeşitli tepkiler gelişmiş ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Eleştirel gerçekçilik bunlardan en etkili ve Uluslararası İlişkiler kuramı açısından da en önemlisidir. Bu yazı eleştirel gerçekçiliğin temel ilkelerini tanıtmak ve eleştirel gerçekçilik ile Uluslararası İlişkiler kuramı ilişkisinin tartışılmasını sağlayacak temel bilgileri vermek amacındadır. Yazının ilk kısmında eleştirel gerçekçiliğin pozitivist ve post-pozitivistizm ile olan ilişkisi ve farkları üzerinde durulacaktır. Eleştirel gerçekçiliğin hem pozitivistizm hem de post-pozitivist yaklaşımların atomistik ontolojileriyle karşılaştırıldığında yapısal unsurlara önem veren materyalist bir ontoloji anlayışı olduğu vurgulanacaktır. İkinci kısımda eleştirel gerçekçiliğin temel özellikleri açıklanacaktır. Üçüncü kısımda eleştirel gerçekçiliğin ilkelerinin pozitivist kökenli Uluslararası İlişkiler kuramlarının eleştirilerinde nasıl kullanıldığı gösterilecektir. Açıklanacağı gibi eleştirel gerçekçiliğin ilkeleri örneğin yeni-gerçekçilikle ilgili bazı kuramsal sorunları çözmek amacıyla kullanılmış olsada, yeni-gerçekçiliğin ontolojisi sorgulanmadığı için eleştirel gerçekçiliğe çok zıt sonuçlar ortaya çıkmıştır. Son bölümde eleştirel gerçekçilik ile toplum bilimlerde eleştirel gerçekçiliğin felsefesiyle en uyumlu toplumsal kuram olduğu ileri sürülen Marksizm ilişkisi üzerinde durulacak bunun Uluslararası İlişkiler teorisi açısından bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Bilimsel gerçekçilik 1970'li yılların ortasında Roy Bhaskar tarafından geliştirilmiş olan bilim felsefesidir.¹ Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliği geliştirdiği ilk dönem çalışmaları birçok toplum bilim disiplinine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Bilimsel gerçekçilik daha çok doğa bilimleriyle ilgili olarak kullanılmaktadır. Eleştirel doğalcılık (*critical naturalism*) ya da aşkın gerçekçilik (*transcendental realism*) gibi terimlerle de anılmaktadır. Bilimsel gerçekçiliğin toplum bilimlerine uygulanmış olan şekline eleştirel gerçekçilik (*critical realism*) adı verilmektedir.² Bu yazıda konumuz toplum bilimleri olduğu için bilimsel gerçekçilik yerine eleştirel gerçekçilik kavramı kullanılacaktır. Bilimsel gerçekçiliği Andrew Sayer, Andrew Collier, Margaret Archer ve Peter Manicas gibi sosyal bilimciler toplum bilimlere uygulanacak şekilde geliştirmiştir.³

¹ Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Brighton, Harvester Books, 1978; *The Possibility of Naturalism*, Brighton, Harvester, 1979; *The Possibility of Naturalism*, 3. Baskı, Londra, Routledge, 1998; *Scientific Realism and Human Emancipation*, Londra, Verso, 1986; *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, Londra, Verso, 1989; *Philosophy and the Idea of Freedom*, Oxford, Basil Blackwell, 1991; *Dialectic: the Pulse of Freedom*, Londra, Verso, 1993; *Plato Etc.: The Problems of Philosophy and Their Resolution*, Londra, Verso, 1994; *From East to West: the Odyssey of a Soul*, Londra, Routledge, 2000; *Reflections on Meta-Reality: Transcendence, Emancipation and Everyday Life*, Londra, Sage, 2002.

² Bu ayrımların tartışması için bkz. Colin Wight, "A Manifesto for Scientific Realism", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, 2007, s. 381 not 12 ve passim; Fred Chernoff, "Critical Realism, Scientific Realism and International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Relations*, Cilt 35, No 2, s. 399-400.

³ Andrew Sayer, *Method in Science: A Realist Approach*, Londra, Routledge, 1992; *Realist Social Science*, Londra, Sage, 1999; Andrew Collier, *Critical Realism*, Londra, Verso, 1994; Margaret S. Archer, *Being Human: The Problem of Agency*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000; *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995; Margaret Archer et al. (der), *Critical Realism: Essential Readings*, Routledge, Londra, 1998; Kathryn Dean et al. (der), *Realism, Philosophy and Social Science*, Houndstons, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006; Peter T. Manicas, *A Realist Philosophy of Social Science: Explanation and Understanding*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Uluslararası İlişkiler alanındaki önemi de yeni yeni tartışılmaya başlanmıştır. Bilimsel gerçekçilik yerleşik pozitivist bilim anlayışını kökünden sarsmış, günümüzde bütün toplum bilim dallarını kapsayan bir eleştirel gerçekçilik akımı başlamıştır. Gerçekten de, eleştirel gerçekçilik Uluslararası İlişkiler kuramındaki pozitivist/post-pozitivist ayrımını aşmaya ve “disiplinin bölünmüş”⁴ yapısını sona erdirmeye aday bir bilim felsefesidir. Uluslararası İlişkiler dalında Alexander Wendt, David Dessler, Colin Wight, Heikki Potamäki, Jonathan Joseph ve Milja Kurki gibi kuramcılar tarafından farklı şekillerde geliştirilmeye çalışılmaktadır.⁵ Bu çalışmalar henüz başlangıç aşamasında olmakla birlikte Uluslararası İlişkiler kuramı ve eleştirel gerçekçilik ilişkisinin Uluslararası İlişkiler kuramında yeni bir kuramsal tartışma dönemi başlattığına şüphe yoktur.

Pozitivizm, Post-Pozitivizm ve Eleştirel Gerçekçilik

Eleştirel gerçekçilik bir kuram değildir.⁶ Toplum bilimlerin, doğa bilimlerinde olduğu gibi bilimsel olarak incelenebileceğini savunan bir bilim felsefesidir. Amacı radikal bir sosyal bilim yöntemi geliştirmektir.⁷ Eleştirel gerçekçilik felsefesi toplumun bilimsel bir incelemesinin yapıp yapılamıyacağı sorusuna yeni bir boyut getirmektedir. Bhaskar toplum bilimlerle doğa bilimleri arasında “yöntemsel bir birlik”⁸ olduğuna inanmakta, ancak bilim kavramının yeniden tanımlanması ve pozitivistlere alternatif bir bilimsel anlayışın geliştirilmesi gereğine işaret etmektedir. Eleştirel gerçekçilik, pozitivism gibi toplumsal hayatın bilimsel bir incelemesinin mümkün olduğunu ancak pozitivist bilim anlayışının toplum bilimleri için geçersiz olduğunu ileri süren bir anlayıştır.

Eleştirel gerçekçiliğin en temel varsayımlarından biri insan düşüncesinin dışında yapılanmış, derinliği ve katmanları (stratified) olan bir gerçeklik olduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak olduğu fikridir. Bu nedenle eleştirel gerçekçiliğin ontoloji anlayışına ontolojik gerçekçilik adı da verilir. Bu anlayış pozitivistimin olduğu kadar post-pozitivist yaklaşımlarında ontoloji anlayışından farklıdır.

⁴ J. Kalevi Holsti, *The Dividing Discipline*, Londra, Unwin Hyman, 1985.

⁵ Heikki Patomäki, *After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction of World Politics*, Londra, Routledge, 2000; Heikki Patomäki and Colin Wright, “After Post Positivism? The Promises of Critical Realism”, *International Studies Quarterly*, Cilt 44, No 2, 2000, s. 213-237; Heikki Patomäki, “How to Tell Better Stories About World Politics”, *European Journal of International Relations*, Cilt 2, No 1, 1996, s. 105-33; Jonathan Joseph, “A Realist Theory of Hegemony”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Cilt 30, No 2, 2000, s. 179-202; “Philosophy in International Relations: A Scientific Realist Approach”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2 2007, s. 345-359; “Hegemony and the Structure-Agency Problem in International Relations: A Scientific Realist Contribution”, *Review of International Studies*, Cilt 31, No 1, 2008, s. 109-128; Milja Kurki, *Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008; Milja Kurki, “Critical Realism and Causal Analysis in International Relations: Causes All the Way Down”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, 2007, s. 361-378; Colin Wight, “A Manifesto for Scientific Realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work!”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, 2007, s.379-398.

⁶ Joseph, “Philosophy in International Relations,” s. 345.

⁷ John Michael Roberts, “Method, Marxism and Critical Realism”, Kathryn Dean et al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, Houndsmills, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006, s. 67.

⁸ Roy Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Social Sciences*, Londra, Routledge, 1998, s. 2.

Uluslararası İlişkiler kuramında genel olarak pozitivism bir *yöntem* olarak düşünülür. Ancak pozitivism bir yöntem değil bir *felsefedir* ve belli bir ontolojik anlayışı vardır.⁹ Pozitivist *felsefe*, eleştirel gerçekçiliğe benzer şekilde ontolojik olarak bizim dışımızda bir dünyanın var olduğunu ileri sürmekle birlikte, pozitivist *bilim* anlayışı bu dünya hakkında gözlem ve deney *yöntemiyle* evrensel geçerliliği olan bir bilginin elde edilebileceği ve öngörüler yapılabileceği düşüncesine dayanır.¹⁰ Bir başka deyişle, pozitivist yaklaşımların temelinde *epistemolojik* endişeler bulunurken, eleştirel gerçekçilik için önemli olan *ontoloji* ya da neyin var olduğu sorusudur. Eleştirel gerçekçilik neyin bilgi olup olmadığı sorusundan ziyade, bu bilginin temelini ve konusunu oluşturan *yapılar, mekanizmalar ve ilişkilerle*, daha doğrusu ontolojik unsurlar ve bilginin önkoşullarıyla ilgilidir. Pozitivist felsehenin Uluslararası İlişkiler kuramı açısından en önemli sonucu ontolojik olarak devletlerin temel analiz birimleri olarak alınması olmuştur. Bu anlayışa göre önemli olan devletlerin davranışlarında belli düzenliliklerin tesbit edilmesi ve bu temelde öngörüler yapılmasıdır. Pozitivism bu düzenlilikleri ortaya çıkaran yapılar ve nedensel mekanizmalardan ziyade devlet davranışlarındaki görünen bu düzenlilikleri belirlemeye çalışır. Ancak eleştirel uluslararası ilişkiler kuramının da gösterdiği gibi bu, toplumsal ilişkileri donduran ve altta yatan daha temel toplumsal ilişkileri gözardı eden bir yaklaşımdır.

Eleştirel gerçekçiliğin görüşleri post-pozitivizmin ontoloji anlayışından da ayrılır. Eleştirel gerçekçilik dilsel, söylemsel ya da yorumsal bir gerçeklik anlayışını savunan yapısalcı sonrası, post-modern, yorunsamacı (hermenütik) ve inşacı uluslararası ilişkiler kuramlarından farklı olarak maddi ilişkiler açısından tanımlanan yapısal bir toplumsal ontoloji anlayışını savunmaktadır.¹¹ Pozitivistlere göre gerçek, duyular tarafından tanımlanırken; birçok post-pozitivist sonrası kuramcı için öznel arası bir nitelik taşıır (*intersubjective*) ve dil/ söylem aracılığıyla tanımlanır.¹² Her iki yaklaşımda da var olmak “duyulanmış ya da konuşulmuş olunmasına” bağlanır.¹³ Gerçeğin temeli olarak insan unsuruna öncelik verilmesi nedeniyle Bhaskar hem pozitivismi hem de post-pozitivizmi *antroposentrik* ya da insan temelli görüşler olarak niteler ve eleştirel gerçekçiliğin insanın dışında var olan bir gerçekçiliğe atıfta bulunan ontolojik gerçekçiliğinden ayırır.¹⁴

Eleştirel gerçekçilik bilim anlayışında kullanılan gerçekçilik kavramını Uluslararası İlişkiler kuramında devletlerin güç ilişkilerini tanımlamak için kullandığımız gerçekçilik kavramından da ayırmak gerekir.¹⁵ Gerçekçi Uluslararası İlişkiler kuramı da algılarımızdan bağımsız bir gerçeklikten bahsetmekte ve maddi kaynaklar gibi devletlerin güçlerini oluşturan reel bazı unsurlara değinmektedir. Ancak gerek klasik gerçekçilik, gerekse yeni-gerçekçi ve neoliberal kurumsalcı görüşlerin pozitivist bir ontoloji anlayışı vardır ve aşağıda göreceğimiz gibi, eleştirel gerçekçilikten farklı olarak, sadece doğrudan doğruya *gözlemlenebilen* bir gerçekliğin varlığına

⁹ Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 349.

¹⁰ Jim George, Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations, Boulder, Lynne Rienner, 1994, s.11, 21.

¹¹ Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 345.

¹² Potamäki, “After Postpositivism?”, s. 217.

¹³ Ibid.

¹⁴ Bhaskar, The Possibility of Naturalism, s. 147.

¹⁵ Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 346.

atıfta bulunurlar. Bu nedenle eleştirel gerçekçilik ile olan farkını vurgulamak için bu anlayışa *empirik gerçekçilik* adı verilebilir.¹⁶ Eleştirel gerçekçiliğin ise yukarıda belirtildiği gibi gerçeğin yapısıyla ilgili olarak farklı bir ontolojik yaklaşımı vardır. Eleştirel gerçekçilik görülmeyen ancak gerçek yapılar, toplumsal yapanları (*agents*) ve davranışlarını ortaya çıkarıcı mekanizmalar ve nedensel ilişkilerden bahsederken siyasal gerçekçilikten çok daha farklı bir ontolojiye atıfta bulunmaktadır.

Aslında pozitivist ve post-pozitivistler arasında günümüzde yaşanan tartışma, gerçekçilik/idealizmden sonra Uluslararası İlişkiler disiplinindeki ikinci “bölünme” olan gelenekselciler ve davranışçılar arasında 1960’lı yıllarda yaşanmış tartışmanın farklı bir şeklidir. Uluslararası İlişkiler kuramının gelişmesinde gelenekselciler ve davranışçılar arasındaki bilimsellik tartışması disiplinin gelişmesinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.¹⁷ Bu tartışmanın özü uluslararası ilişkilerin bilimsel olarak incelenip incelenemeyeceği ile ilgilidir. Ancak gerek gelenekselciler gerekse de davranışçılar bilimi kastederken hep pozitivist bilim anlayışına atıfta bulunmuş, geçerli tek bilim anlayışının pozitivism, bilgi elde etmenin de tek yönteminin de gözlem ve deney olduğu konusunda benzer görüşler paylaşmışlardır.¹⁸ Pozitivistler ve post-pozitivistler arasındaki tartışma, söz konusu tartışmanın günümüzde ortaya çıkmış olan bir başka şeklidir. Bu tartışmada pozitivistler *nedensel açıklamaların (causal)*, post-pozitivistler nedensel olmayan konstitütif (*constitutive*) açıklamaların önemli olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁹ Ancak Kurki’nin belirttiği gibi burada kastedilen Hume’a atfedilen ve pozitivismin de temelinde yatan bir nedensellik anlayıştır.²⁰ Keohane düşünsel (*reflektivist*) kuramı bilimsel olmamakla, David Campbell de *rasyonalistleri* bilimsel kılıf altında eleştirel bir Uluslararası İlişkiler kuramının gelişmesini engellemekle suçlarken, aslında yıllar önce gelenekselciler ve davranışçılar arasında farklı bir şekilde cereyan etmiş bir tartışmanın temel savlarını farklı bir kılıf içinde tekrarlamaktadır.²¹ Aynı şekilde Hollis ve Smith’in Uluslararası İlişkiler kuramındaki temel yaklaşımları özetlemek için kullandıkları açıklama ve anlama kavramları arasında yaptıkları ayırım yine benzer bir bilim ve nedensellik anlayışını kendisine temel almaktadır.²² Eleştirel gerçekçilik bu görüşlerin her

¹⁶ Ibid.; Bhaskar, “Philosophy and Scientific Realism”, Margaret Archer et al. (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, s. 18.

¹⁷ Bu konuda bkz. Klaus Knorr ve James N. Rosenau, “Tradition and Science in the Study of International Politics” ve Hedley Bull, “International Theory: A Case for a Classical Approach”, Klaus Knorr and James N. Rosenau (der.), *Contending Approaches to International Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1969, s. 3–19 ve s. 20–38; Morton Kaplan, “The New Great Debate: Traditionalism vs Science in International Relations”, *World Politics*, Cilt 18, No 1, 1966, s.1–20.

¹⁸ Faruk Yalvaç, “The Sociology of the State and the Sociology of International Relations”, Michael Banks and Martin Shaw (der.), *State and Society in International Relations*, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf, 1991, s. 100.

¹⁹ Bkz. Steve Smith, “Ten Self Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory” Ken Booth and Steve Smith (der.), *International Relations Today*, Cambridge, Polity, 1995, s. 26–27.

²⁰ Kurki, *Causation in International Relations*, Bölüm 1 ve 8; s. 290.

²¹ Robert O. Keohane, “International Institutions: Two Approaches”, *International Studies Quarterly*, Cilt 32, No 4, 1988, s. 392; David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity*, 2 baskı, Londra, University of Minnesota Press, 1998, s. 217–218.

²² Martin Hollis and Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1990.

ikisini de eleştirerek gerek pozitivistlerin mutlak bir gerçeklik temeline dayanan anlayışını, gerekse de post-pozitivistlerin göreceliğini aşmak istemekte, bir taraftan pozitivistler gibi toplumun bilimsel bir incelemesinin mümkün olduğunu savunurken, diğer yandan post-pozitivistler gibi insan unsurunun düşünsel yanının toplum yapılarının yeniden üretimi ve değişimindeki yerinin önemini vurgulamaktadır.

Eleştirel Gerçekçiliğin Temel İlkeleri ²³

Bu bölümde eleştirel gerçekçi felsefenin ontoloji, bilimin amacı, kuram ve yöntem konusundaki görüşleri özetlenecek, bir sonraki kısımda ise eleştirel gerçekçiliğin Uluslararası İlişkiler kuramının eleştirisinde nasıl kullanıldığı üzerinde durularak, eleştirel gerçekçiliğin ilkelerinin yerleşik Uluslararası İlişkiler kuramının yapı, yapılanma gibi bazı kavramlar açısından anlamı ve önemi açıklanacaktır.

Ampirisizmin (Görgüculüğün) Reddi ve Eleştirel Gerçekçiliğin Nedensellik Anlayışı

Eleştirel gerçekçilik ampirisizmin savunduğu gibi bilimin içeriğinin sadece görgül temele dayanan bilgi olduğu ve bilginin sadece görgül deney ile elde edilebileceği anlayışını eleştirmekte, pozitivistlerin önerdiği gibi bilimsel bilginin ampirik düzenliliklerden oluştuğunu ve bilimin nihai amacının yasa benzeri genellemeler oluşturmak olduğu görüşünü kabul etmemektedir. Örneğin Waltz bilimsel yasaları tanımlarken pozitivist nitelikte bu tür varsayımlar yapar. Waltz'a göre bilimsel yasalar, değişkenler arasında, şayet a öyle ise b niteliğinde ilişkilere dayanır.²⁴ Kuramlar ise bu ilişkinin niye var olduğunu gösterir. Bir başka deyişle kuramlar bilimsel yasaları açıklar.²⁵ Waltz'ın belirttiği gibi önce uluslararası politikayı sınırlı bir alan olarak belirlemeliyiz. Daha sonra bu alanda yasa benzeri düzenlilikler keşfetmeliyiz. Son olarak da gözlemlenen düzenlilikleri açıklayacak bir yol geliştirmeliyiz.²⁶ Eleştirel gerçekçilik tam da bu anlayışı yadsımakta bilimin içeriğinin pozitivistlerin öne sürdüğü gibi empirik temele dayalı bilgiden oluşmadığını ileri sürmektedir.

Eleştirel gerçekçilik bilimin içerdiğini görgül temelleriyle özdeşleştiren anlayışı nedensel yasaları ampirik temelleriyle neyi bilebileceğimizi (epistemoloji) bilinebilecek olanla (ontoloji) karıştırdığı için eleştirmektedir.²⁷ Neyin var olduğu, neyin bilinebileceği veya gözlemlenebileceği ile aynı değildir. Eleştirel gerçekçiler özellikle doğa bilimlerinde elde edilen bilimsel yasaların niteliğine dikkati çekmektedirler. Doğa bilimleri bile belli düzenlilikleri kapalı laboratuvar şartlarında yapılan deneyler sonucu elde eder. Deney epistemolojik olarak önemlidir ancak ontolojik olarak önemli değildir. Görgüculüğün belirlemek istediği düzenlilikler bilimin deneysel eylemi

²³ Bu bölümün yazılışında özellikle Faruk Yalvaç, *Sociological Aspects of Interstate Relations: System, Structure and Class*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics, 1981, 1-3 bölümlerden yararlanılmıştır.

²⁴ Waltz, *Theory of International Politics*, s.1.

²⁵ *Ibid.*, s. 6.

²⁶ *Ibid.*, s.116.

²⁷ Bu eleştirilerin temeli Hume'un bilimsel şüpheciliğidir. Bkz. David Hume, *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, 3rd. ed., with revisions and notes by P.H.Nidditch, Oxford, Clarendon Press, 1975/1977, s. 76.

sonucu suni olarak yaratılmadıkça, doğa ve toplumu niteleyen açık sistemlerde bu tür düzenliliklere raslamak çok zordur. Ancak pozitivistin yaptığı gibi nedensel yasalar empirik temelleri ile özdeşleştirilirse, bu sadece doğa yasalarını bizim yarattığımız anlamına gelmez, aynı zamanda bunları bilimsel deney aracılığı ile değiştirdiğimiz anlamına gelir. Sonuç olarak, ya bilimsel yasalar oluşturulması imkânsızlaşır, ya da şayet bilimsel yasalar var diyorsak, o zaman yasaların empirik düzenlilikler olduğu kabul edilemez. Eleştirel gerçekçiliğe göre, gözlemlenen olguda düzenlilik olmaması nedensel olarak zorunlu ilişkiler olmadığı anlamına gelmez.²⁸ Nedensel açıklamalar için ne düzenlilik, ne de öngörü zorunlu bir koşuldur. Örneğin gözlemleyemediğimiz halde etkilerini hissettiğimiz toplumsal yapılar kadar, fikirlerin, kuralların, söylemlerin de nedensel güçleri olabilir. Post-pozitivistlerin öngördüğü gibi toplumsal hayatın fikirler, kurallar, normlar ve söylemler üstüne inşa edilmiş olması bunlara nedensellik atfedilemeyeceği anlamına gelmez. Uluslararası İlişkiler alanında rasyonalistler, düşünceliler (*reflectivists*) ve inşacılar, daha genel olarak da pozitivistlerle post pozitivistler arasında var olduğu ileri sürülen görüş ayrılıkları aslında bu karışıklığa dayanır.²⁹ Düşünceliler ve post pozitivistler uluslararası ilişkilerin bilimsel ve nedensel incelenmesine karşı çıkarlar ancak eleştirel gerçekçiliğe göre rasyonalist ve reflektivistler arasındaki bu görüş ayrılığı her ikisinin de dayandığı toplumsal yapı ve mekanizmaları göz ardı ettiği için gerçeği tüm boyutlarıyla yansıtmayan bir ayırmadır.³⁰

Bilimin Amacı

Eleştirel gerçekçiliğe göre gerek toplumbilimlerin gerekse de doğa bilimlerinin amacı pozitivist felsefede olduğu gibi öngörme ve kontrol değil, olay ve davranışların *neden* ortaya çıktığının açıklanmasıdır.³¹ Gözlemlendiğimiz olayları ve düzenlilikleri ortaya çıkaran şey duyu ve deneylerimizin dışındadır ve farklı yapılar, güçler, eğilimler ve ortaya çıkarıcı (*generative*) mekanizmalardan oluşur. Bu nedenle bilimsel yasalar olaylar arasındaki düzenlemeler hakkında değil, ama bunları ortaya çıkaran *mekanizmalar ve yapılarla* ilgilidir. Bu mekanizmalar toplumsal yaşamda değişmez yasalar değil, toplumun açık bir sistem olması nedeniyle belli *eğilimler (tendencies)* ortaya çıkarırlar. Bu eğilimler toplumsal olguları belirlemez ancak belli yönlerde gelişeceklerine işaret eder. Bilimin kendisi de toplumsal eğilimleri ortaya çıkaran bu mekanizmaların bilgisinin üretilmesi amacını güden bir süreçtir.

Ontolojik Gerçekçilik ve Derinlik

Ontolojik gerçekçilik “farklılaşmış, yapılanmış, katmanlı ve akıldan bağımsız bir gerçeklik” olduğu görüşüdür.³² Eleştirel gerçekçiliğe göre neyin var olduğu sorunu neyin bilinebileceği veya neyin gözlemlenebileceği sorusundan çok farklı olduğu için şeyler biz onları bil-

²⁸ Kurki, Causation in International Relations, s. 169.

²⁹ Bu tartışmalar için bkz. Steve Smith, “Reflectivist and constructivist approaches to international theory”, John Baylis and Steve Smith (der.), The Globalization of World Politics: An introduction to international relations, New York, Oxford University Press, 2001, s.224-249; Robert Keohane, International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory, Boulder, Col., Westview, 1989, s.161, 173-174.

³⁰ Kurki, Causation in International Relations, s. 292-293.

³¹ Peter Manicas, A Realist Philosophy of Social Science: Explanation and Understanding, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s.1.

³² Patomaki ve Wight, “After Postpositivism? The Promises of Critical Realism”, s.224.

meden de var olabilirler. Duyumlar ancak onları ortaya çıkaran ve üreten toplumsal şartlar bilindiği takdirde önem kazanır.³³ Bu nedenle bilginin nesnelere olayları (duyumları) ortaya çıkaran yapılar ve mekanizmalardır. Bu yapılar gerçektir zira olayları ortaya çıkarırlar. Her olayı duyumlayamayacağımız için olayları da duyumlardan ayırt etmek gerekir. Öyle ise mekanizmalar, olaylar ve duyumlar gerçeğin üst üste gelen üç ayrı alanını oluşturur: gerçek, edimsel (*actual*), görgül (*ampirik*).³⁴ 1. Görgül alan, dünyanın bize görüldüğü şekil ve insanlar tarafından duyumlanan görgül gerçektir. 2. Edimsel alan görülmeyen yapıların ortaya çıkardığı olaylar düzeyidir. Algı ve duyumların ötesinde ancak zaman ve uzam içinde var olan, nesnelere birbirleriyle etkileştikleri ve belli etkiler doğurduğu alandır. Bu düzeyde olaylar düzenlilik gösterebilir veya göstermeyebilir; duyumlanabilir veya duyumlanmayabilir. 3. Gerçek alan. Gözle görülebilir olayların ortaya çıkmasına neden olan alandır. Duyum ötesi bir düzey olup nedensel güçler ve ortaya çıkarıcı mekanizmalarla ilgilidir. Aşağıda göreceğimiz gibi bir örnek yeni-gerçekçi yapı kavramıyla ilgili verilebilir. Bu kavram devletlerin davranışsal düzenlilikleri esasına dayanır. Ancak bu yapı anlayışı, sadece edimsel (fili) alanı kendisine temel alıp görülmeyen toplumsal yapılar, nedensel süreçler ve ortaya çıkarıcı mekanizmaları ele almaz. Robert Cox'un neorealist ve benzeri yerleşik yaklaşımları "sorun çözücü" kuramlar olarak tanımlaması, bu yaklaşımların, pozitivist kökenleri nedeniyle statükoyu güçlendirmeleri, toplumsal ilişkileri doğallaştırmaları ve bu ilişkilerin nasıl ortaya çıktığını açıklayamamaları nedeniyledir.³⁵

Gerçeğin yukarıda özetlenen farklı katmanları arasındaki ilişkiyi Bhaskar ortaya çıkma (*emergence*) kavramıyla özetler. Bu daha yüksek katmanların daha alt katmanlar tarafından ortaya çıkarılışını ifade eder: örneğin, biyolojik fiziksel, toplum biyolojiktan ortaya çıkar.³⁶ Bu nedenle daha yüksek düzeyin güçleri alt düzeydeki gerçeklikten daha güçlüdür. Gerçek yapılar edimsel olanı, edimsel olan da gözle görülebilir görgül gerçeğin ortaya çıkmasını sağlar. Bilimin amacı duyumlanan görüngülerin (*phenomenon*) "olabilme şartlarını sağlayan" yapılar, güçler ve eğilimleri" ortaya çıkarmaktır. Bu güçler ve eğilimler her ne kadar potansiyel olarak var olsalar da kendilerini göstermek zorunda değildir. Bilim ancak ortaya çıkmış olayları mümkün kılan yapıların belirlenmesi ve aydınlatılması sürecidir.

Bhaskar bu açıklamalarını gerçeğin geçişli (*transitive*) ve geçişsiz (*intransitive*) düzeyleri arasında yaptığı bir ayrım ile geliştirir. Bu ayrım gerçeğin hem yapısal, hem de bireysel yanlarını bir araya getirmeyi, böylece pozitivistin insan unsurunu ikinci plana atan anlayışını bertaraf etmeyi hedefler. Yorumsamacı (*hermeneutic*) geleneğin vurguladığı gibi toplumsal dünya onu oluşturan insanların eylem, fikir ve anlayışlarından ayrı olarak düşünülemez.³⁷ Ancak eleştirel gerçekçiliğe göre bunları gerçeğin kendisi olarak anlamak yanlıştır. Bu eylem, fikir ve anlayışları ortaya çıkaran nedenleri anlamamız gerekir. Bhaskar'a göre bilimin geçişsiz (*intransitive*) nesne-

³³ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s.27.

³⁴ Roy Bhaskar, "Philosophy and Scientific Realism", s. 41.

³⁵ Robert Cox, "Social Forces, States and World Orders", *Millennium: Journal of International Studies* Cilt 10, No 1, 1981, s. 126-155.

³⁶ Kathryn Dean, et al, "Realism, Marxism and Method", Kathryn Dean et al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 9.

³⁷ Dean et al., "Realism, Marxism and Method", s. 10.

si bilimin belli anda bilmek istediği gerçektir; bilimden önce gelir ve bizim bilip bilmememizden etkilenmez. Bir başka deyişle bu alan bizim bilgimizden bağımsızdır ve “gerçek şeyler ve yapılar, mekanizmalar ve süreçler, dünyanın olayları ve olasılıkları(ndan)” oluşur.³⁸ Nedensellik bu yapılar, güçler ve eğilimlerle ilgilidir. Bilimin geçişli (*transitive*) alanı ise belli bir anda gerçek olarak kabul ettiğimiz olgular, teoriler, modeller ve paradigmaları ifade eder.³⁹ Bunlar bilimin belli bir noktada bildiği gerçektir ancak bütün bilinebilecek gerçeği kapsamaz. Paradigmalar arası tartışmanın da bir zamanlar ileri sürmüş olduğu gibi⁴⁰ uluslararası ilişkiler gerçeğini açıklamak için farklı paradigmlar birbirleriyle rekabet içindedir ve aynı olgu için farklı açıklamalarda bulunurlar. Ancak bu kuramların açıklamak istediği geçişsiz alan aynıdır. Bir başka deyişle dünyayı anlama şeklimiz ve kuramlarımız değişse de bu dünyanın ya da gerçeğin değiştiği anlamına gelmez. Geçişli alan tarihsel ve kültürel olarak özgül gerçekliği ifade eder ve “eylem, zaman, uzam ve kavram”larına bağlıdır. Eleştirel gerçekçiliğe göre bilim bizim “geçişsiz nesnelere” gittikçe daha derin bilgisini edindiğimiz ve doğa ve toplumdaki olayların “üretimini ortaya çıkaran mekanizmaların bilgisini üretme amacıyla olan bir süreçtir.”⁴¹

Bilimsel Birikim ve Değişme

Ontolojik derinlik kavramı bilimsel bilginin birikimini ve bilimsel gelişmenin nasıl gerçekleştiğini de anlatmaktadır. Gerçeği görgül olanla özdeşleştirirsek, bu bize bilimsel gelişimin empirik bilginin birikmesiyle olduğunu düşündürür. Hâlbuki bilimsel birikim, bilgisini elde etmek istediğimiz nesnenin gittikçe derinleşen bilgisinin elde edilmesiyle gerçekleşir. Bilimsel bilgi edinme sürecinde bir olguyu açıklayan yapılar daha sonra kendileri açıklanması gereken olgular haline geldikleri için, bilimsel bilgi elde etme süreci sonuçta gelmez bir derinlik ve bütünlük anlayışıdır. Gerçeğin farklı katmanları ortaya çıktıkça, açıklamaya çalıştığımız olgularla ilgili açıklamalarımızı da yeni bilgiler ışığında revize etmek ve yeniden değerlendirmek gerekir. Gerçeğin farklı katmanları açıklandıkça, bilimsel gelişme ve değişim de mümkün olur.

Genelleme ve Soyutlamanın Farklılığı ve Kuram İnşası

Görgücülük gözlemlenebilenden genellemeler yapar. Bu nedenle, gözlem dili hem epistemolojik hem de ontolojik olarak imtiyazlıdır.⁴² Ontolojik olarak imtiyazlıdır zira neyin var olduğu neyin gözlemlendiği ile özdeşleştirilir. Epistemolojik olarak imtiyazlıdır zira sadece gözlemlenebilen şeyin gerçekliği ve yanlışlığı bilinebilir. Eleştirel gerçekçilik ise ne gözlem diline öncelikli bir yer verir ne de bütün gözlemlerin kuramlarımız tarafından belirlendiğini savunur. Soyutlama görülmeyen mekanizmaları ortaya çıkarmak ve görgü-

³⁸ Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 22.

³⁹ Bhaskar, “Philosophy and Scientific Realism”, M. Archer et.al. (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, Londra, Routledge, 1998, s. 16–47.

⁴⁰ Michael Banks, “The Inter-Paradigm Debate”, Margot Light and A.J.R. Groom (der.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, Londra, Frances Pinter, 1985, s. 7–26.

⁴¹ Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 163.

⁴² Russell Keat and John Urry, *Social Theory as Science*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1975, s. 32.

lün çok yönlü *belirlenimlerini* anlayabilmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir.⁴³ Görgül olguları ortaya çıkaran mekanizmaların belirlenmesi (*retroduction*) ve o mekanizmaların özgül olayların ortaya çıkmasında birbirleriyle nasıl etkileştikleri (*retrodiction*) incelenir.⁴⁴ Bu süreç açıklanmak istenen belli bir olgunun belirlenmesiyle başlar. Sözkonusu olguya ilgili olarak açıklamalar inşa edilir, bunlar empirik olarak test edilir ve ilgili mekanizmalar ortaya çıkarılır. Daha sonra bunlar, açıklanacak olgu haline dönüşür. Karmaşık bir gerçeklikten soyutlamalar yapmak sosyal bilimlerin vazgeçilmez olarak başvurduğu bir yöntemdir. Ancak, pozitivist genellemelerde soyutlamanın ontolojik bir niteliği bulunmamaktadır. Yapılan soyutlamalar ontolojik bir nitelik taşırsa, o zaman toplumsal yaşam ve ilişkisel niteliği tarihsizleştirilir,⁴⁵ bu ilişkiler dondurulmuş olur. Bu Uluslararası İlişkiler kuramında kuram inşası için kullanılan hem tümevarım (*inductive*) hem de tümdengelim (*deductive*) yöntemleri için geçerlidir.⁴⁶ Eleştirel gerçekçilik hem tümevarım hem de tümdengelim yöntemlerinin kuram inşası için yetersiz olduğunu ileri sürer. Bilimsel gerçeğin elde edilmesi amacıyla iki yöntem de gözlemlenebilen olgulara atıfta bulunmaktadır. Tümevarım yöntemi doğrudan doğruya gözlemlenebilen olgulardan genellemelere gider. Tümdengelim yönteminde ise bilimin nesnesinin insan zihninden bağımsız bir varlığı bulunmamaktadır. Örneğin, Popper ve Hempel ile özdeşleştirilen koşullu tümdengelimcilikte (*hypothetico deductive*)⁴⁷ gerçek ve nedensel mekanizmalarla ilgili olarak bazı varsayımlar yapılır. Ancak koşullu tümdengelimcilikten farklı olarak eleştirel gerçekçiliğin varsayımları, *ontolojik olarak gerçek yapı ve mekanizmaları* ifade etmektedir.⁴⁸

Açıklama ve Öngörü Arasındaki Asimetri

Pozitivist felsefede açıklama ve öngörü arasında bir simetri vardır. Bir olgu açıklanınca bu öngörü de mümkün kılar. *A öyle ise B* bu tür bir öngörü modelidir. Ayrıca açıklama, öngörü ve yalanlama arasında da bir eşitlik ilişkisi vardır; yanlış bir öngörü aynı zamanda yalanlar.⁴⁹ Fakat eleştirel gerçekçiliğe göre önemli olan *öngörü değil, açıklama*dır. Zira bir olayın önceden öngörülmesi, yalnızca kapalı sistemler için geçerlidir. Bu nedenle, Bhaskar'ın belirttiği gibi açık yani tarihi sistemlerle ilgilenen toplum bilimlerinde, kuramların "akılcı değerlendirilmesi, yerine bir başkasının konması, kabul edilmeleri, reddedilmeleri, değişimleri, farklılaşmaları ve gelişmelerinde" ancak açıklama ölçütü

⁴³ David Willer and Judith Willer, *Systematic Empiricism*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1973, s. 20.

⁴⁴ Bhassar, *Realist Theory of Science*, s. 135–136;

⁴⁵ Analitik soyutlamalar insan hayatının tarihsel ve ilişkisel niteliğini görmezden gelir; diyalektik soyutlamalar ise toplumsal hayatın tarihselliğinin altını çizer. Dean et al., "Realism, Marxism, Method", s. 24.

⁴⁶ Örneğin bk. Bruce M. Russett, "The Young Science of International Politics", *World Politics*, Cilt 22, No 1, 1969, s. 87–94; Oran R. Young, "Professor Russett: Industrious Tailor to a Naked Emperor", *World Politics*, Cilt 21, No 3, 1969, s. 486–511.

⁴⁷ Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 130; Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, Londra, Hutchinson, 1959 ve Carl G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*, Londra, Macmillan/ Free Press, 1965.

⁴⁸ Keat and Urry, *Social Theory as Science*, s. 32.

⁴⁹ Roy Bhaskar, *Plato Etc. The Problems of Philosophy and Their Resolution*, Londra, Verso, 1994, s. 20.

kullanılabilir.⁵⁰ Bhaskar'a göre toplum bilimlerinde "Hume'cu nedensellik ve yasa kuramları, tümdengelen-nomolojik ve istatistik açıklama modelleri, Popper'ci bilimsel gelişme ve yanlışlama kriterleri ile bütün bunlara parazit gibi yapışan hermenütik yaklaşımların hepsi tamamen göz ardı edilmelidir."⁵¹ Ne yanlışlama, ne de doğrulama bir kuramın bilimselliğine karar vermek için yeterlidir. Zira kuramların *empirik* olarak test edilmesi "olumsal" süreçlerle ilgilidir ve bunlar kuramsal iddialarımıza olan güvenimizi etkilememelidir. Eleştirel gerçekçiliğe göre kuramlar gözle görünmeyen yapılar ve süreçlerle ilgili olduğu için, gözlem sonucu elde edilen kanıtlar bir kuramı ne *doğrular ne de yanlışlar*. Bu nedenle bilimsel yasalar ve bunların yerine yenilerinin koyulması onların doğrulanmasına (*verification*) veya yalanlanmasına (*falsification*) değil daha açıklayıcı gücü (*explanatory power*) olan, bir başka deyişle bir olgunun belirlenimlerini daha kapsamlı olarak açıklayabilen yeni bir kuramın ortaya çıkmasına bağlıdır.

Gerçeklerin teoriler tarafından belirlendiği görüşü de yanıltıcıdır. Bu görüşe göre her kuram gerçeği belli bir şekilde algılar ve her paradigma dünyaya farklı şekilde bakar. Ancak, bir olaya yaklaşımın bir diğeri kadar iyi olduğu inancını teşvik ederek, bu görüş uç bir göreceliğe neden olur ki bu, paradigmalara arası tartışmada, tartışmanın gerçekçiliği üste çıkarması gibi, her zaman statükonun lehine çözülen bir anlayıştır. Şayet bütün gerçekler bir şekilde kuramlarımız tarafından belirlenmiş ise, birbirleriyle rekabet eden kuramlar arasında bir ayırım yapmamız olanaksızlaşır ve nesnel bir bilgi elde edilemez.

Eleştiri Olarak Toplum Bilimi

Eleştirel gerçekçiliğin pozitivistlere yönelttiği bir diğer eleştiri gerçeklerin değerlerden ayrı olduğu fikridir. Pozitivist gelenek, etik değerlendirme ile görgül açıklamanın tamamen farklı önermeler içerdiğini ve birbirinden analitik olarak ayrı tutulması gerektiğini savunmuştur. Davranışçı sonrası okul genel olarak araştırmacının değerlerinin araştırma konusunu belirlediğini ve araştırmayı, bu nedenle araştırmacının önem verdiği konuların yönettiğini ileri sürmüştür. Bu anlayışa göre, bilgi toplumsaldır, öznel unsurlar içerir ve bu nedenle nesnel bir bilgi etmek mümkün değildir. Araştırmacının önem verdiği değerler gerek araştırma konusunun seçiminde, gerekse de araştırmacının sonuçlarını belirlediği için, bir araştırmayı yönelten değerleri bilmeden bir araştırmayı değerlendirmek olanaksızdır. Ancak davranışçı sonrası bu epistemolojik relativistler, başka bir tuzağın içine düşmüştür. Zira şayet bilgi toplumsal ve ideolojik ise, o zaman kendi görüşlerinin özel bir ayrıcalığı yok ise, bunların doğru olup olmadığı ya da karşı çıktıkları görüşlerden daha doğru bir betimleme sundukları nasıl savunulabilir?⁵² Eleştirel gerçekçilere göre bu *epistemik görecilik* ile *yargısal görecilik* arasında herhangi bir ayırım yapılmaması nedeniyle ortaya çıkan bir karışıklıktır.⁵³ Bilgimizin toplumsal, tarihsel ve geçici niteliğini vurgulayan epistemik görecilik doğru olmakla birlikte bu yargısal bir göreceliğe yol açmamalıdır. Yargısal göre-

⁵⁰ Roy Bhaskar, "Societies", Archer et al. (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, s. 225

⁵¹ Ibid.

⁵² Chris R. Mitchell, "Analysing Great Debates: Teaching Methodology in a Decade of Change" Randolph C. Kent ve G.P. Nielsson (der.), *The Study and Teaching of International Relations*, Londra, Frances Pinter, 1980, s. 38.

⁵³ Bhaskar, "Societies", s. 236.

cilik bir inancı bir diğerine tercih etmek için ussal bir temel olmadığını bu nedenle bütün inançların eşit olarak geçerli olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴ Eleştirel gerçekçiliğe göre ise bir inancı bir diğerine tercih etmek insan eyleminin temelidir. Bu nedenle inançlar arasında bir seçim yapılmasını eleştirmek insanın fiilen pratikte yaptığının inkârı anlamına gelir. Bu nedenle eleştirel gerçekçiler post-pozitivist yaklaşımın, toplum bilim bulgularının her türlü değer yaklaşımı ile uyumlu olduğu görüşünü kabul etmez. Toplumsal olguları açıklayıcı mekanizmaları bulmak istemek ve bir gerçeklik arayışı içinde olmak, kuramcının barış ya da özgürlüğe olan inancı gibi gibi sadece pratik çıkarlarla değil, aynı zamanda kuramsal çıkarlarla da ilgilidir. Bu nedenle, örneğin eleştirel kuramda (*critical theory*) olduğu gibi özgürleşme (*emancipation*) araştırmayı yöneltten bir amaç değildir. Ancak açıklayıcı toplum biliminin (*explanatory social science*) insan özgürlüğüyle zorunlu olarak ilgisi vardır. Bu nedenlerle, belli bir değer yargısından bakıldığında toplum açısından en iyi sonuçları olan kuram değil- zira hangi değer yargısının daha iyi olduğunu kim söyleyebilir?- fakat sadece açıklama kıstası açısından en yeterli olan ve kuramın gösterdiği değer yönünde değişim olanaklarını ortaya koyabilen kuram daha üstündür.⁵⁵ Burada olgulardan değerlere doğrudan bir geçiş söz konusu değildir. Bhaskar'ın belirttiği gibi, şayet bir kuram bir inanç sistemini ideolojik olarak nitelendiriyor ya da belli toplumsal mekanizmalar nedeniyle yalnız bir bilinçlenme sonucu olduğunu açıklayabiliyorsa, böyle bir yanlış bilincin gerçeğin elde edilmesi için bir engel olduğu ileri sürülerek ancak bu durumda gerçeklerden değerlere bir geçiş yapılır. Bhaskar buna açıklayıcı eleştiri (*explanatory critique*) adını verir. Böylece “belli fikirlerin eleştirisi, bu fikirlerin kaynağına ilişkin olumsuz bir eleştiriye varır ve sonuç olarak bu durumu giderecek eylemin olumlu bir değerlendirmesine.”⁵⁶ Sonuç olarak toplum bilimlere özgü bir özellik, belli inançların açıklanması, aynı zamanda eleştirilmesi anlamına gelmekte, geriye bunların değiştirilmesi kalmaktadır: Bhaskar'ın ifadesiyle “ideoloji kavramının tam gelişmiş halinde, kuram, değerler hakkındaki gerçek olarak, gerçekler hakkındaki değerlere dönüşmekte ve pratikle birleşmektedir.”⁵⁷

Dönüşümsel Toplumsal Eylem Modeli (DTEM) (Transformational Model of Social Activity-TMSA)

Bhaskar eleştirel gerçekçi kuramın toplum bilimlerle olan ilgisini göstermek amacıyla toplumsal yapılarla yapanlar arasındaki ilişkiyi açıkladığı dönüşümsel toplumsal eylem modeli (DTEM) adı altında bir model geliştirmiştir. Bu model hem Durkheim'in toplumsal yapılara belirleyici bir rol veren yapısal kuramını, hem de Weber'in yönetsel bireyciliğini gidermeye ve toplum ile kişi arasındaki ilişkiyi gerçekçi bir yaklaşımla açıklamaya yöneliktir.⁵⁸ Aşağıda görüleceği gibi, Uluslararası İlişkiler kuramında da Bhaskar'ın dönüşümsel toplum modeli onun felsefesinin en çok kullanılan ve tartışılan kavramlarından biri olmuştur. Bhaskar'a göre her türlü toplumsal eylem önceden var olan sosyal biçimlerin varlığını varsayar. Bhaskar'ın belirttiği gibi “toplum hem her zaman için insan

⁵⁴ Ibid., s. 73.

⁵⁵ Ibid., s. 79.

⁵⁶ Joseph, “Marxism, the Dialectic of Freedom and Emancipation”, s. 103.

⁵⁷ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 23.

⁵⁸ Bhaskar, “Societies”, s. 213–214.

eyleminin bir *şartıdır*” hem de insan eyleminin *sonucu olarak* sürekli yeniden üretilir veya değiştirilir.⁵⁹ Bir başka deyişle, toplumsal yapılar bireylerden önce geliyorsa, o zaman yapılar (*agents*) yapıları ya *yeniden üretirler*, ya da belli koşullar gerçekleştiyse, *değiştirirler* ancak yaratmazlar. Bhaskar’ın belirttiği gibi birçok insan nükleer aileyi yeniden üretmek için evlenmez ancak evlenmenin niyet edilmeyen sonucu budur. Bhaskar’ın kuramında toplumsal yapıların bireylere ontolojik bir önceliği olmasına rağmen Bhaskar bireylerin toplumu yeniden üretirken sahip oldukları özellikler ve pratiklerini toplumsal yapıların özelliklerinden ayırır. Bu şekilde bireylerle yapılar arasındaki ayrım korunmuş ve ne iradeciliğe (*voluntarism*) ne de determinizme düşmeden toplumun yeniden üretim ve olası değişimi ile ilgili bir model geliştirilmiş olmaktadır. Bhaskar niyetli (*intentional*) insan davranışının değiştirici kapasitesinin (gücünün) altını çizerek, toplumsal yapıları sadece zorlayıcı ve eyleme bir engel olarak değil, aynı zamanda belli eylemleri mümkün kılan (*enabling*) ve yapıları değiştirme potansiyeline sahip birimler olarak inceler. Bhaskar’ın görüşlerine benzer bir kuram geliştiren Giddens kişi ve toplum yapısının birbirinden ayrılmaz niteliğine yapıların ikiliği (*duality of structures*) ya da artık toplum bilim literatürünün vazgeçilmez kavramlarından biri haline gelmiş olan *yapılanma* (*structuration*) adını vermektedir.⁶⁰

Bhaskar’ın dönüşümsel modeli çerçevesinde incelediği toplum ve birey ilişkisinden, aşağıda da değinileceği gibi Uluslararası İlişkiler literatüründe de devlet ve uluslararası sistem arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasında önemli ölçüde yararlanılmıştır. Ancak Bhaskar modelinin uluslararası ilişkiler kuramında kullanıldığı biçimden çok daha farklı bir anlamı bulunmaktadır. Bhaskar’ın görüşlerinin özü devlet veya hukuk gibi bütün toplumsal kurum ve normların temelinde belli toplumsal ilişkiler yattığı ve söz konusu kurum ve normları anlayabilmek için bunları mümkün kılan ilişkilerin ortaya çıkarılması gereğidir. Örneğin, devleti anlamak istiyorsak, devleti mümkün kılan toplumsal ilişkileri; ücreti anlayacak isek, sermaye ve işgücü arasındaki ilişkinin anlaşılması gerekir. Böyle bir yaklaşım ise uluslararası ilişkileri oluşturan toplumsal ilişkilerin temel alınarak farklı olguların çok yönlü belirlenimlerini ortaya koyacak *bütüncül* bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirmektedir. Eleştirel gerçekçiliğin asıl önemi ontolojiye verdiği önemdir. Eleştirel gerçekçiliği mevcut Uluslararası İlişkiler kuramlarının eksikliklerini tamamlayan bir başka toplum teorisi olarak değil, Uluslararası İlişkiler kuramının ontolojik varsayımlarını ortaya koyan ve bu açıdan eleştiren bir bilim felsefesi olarak görmek gerekir.

Eleştirel Gerçekçilikte Yapı Kavramı

Eleştirel gerçekçilik yerleşik Uluslararası İlişkiler kuramlarının ontolojik temellerini ve bunların sonuçlarını göstererek önemli bir işlev görmektedir. Yerleşik Uluslararası İlişki-

⁵⁹ Ibid., s.216.

⁶⁰ Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory: Activity, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Londra, Macmillan, 1979, s. 93. Bhaskar’ın dönüşümsel toplumsal eylem modeli ile Giddens’in yapılanma kuramı arasında önemli bir ayrım vardır. Giddens inşacılar gibi toplumsal yapıların insan eylemleri sonucu ortaya çıkıp daha sonra insan davranışını sınırladığını ileri sürerken, Bhaskar için yapılar her ne kadar insan davranışı üzerine sınırlamalar koysa da, onlar tarafından yaratılmamıştır.

ler kuramlarının temelindeki pozitivist varsayımların ontolojik sonuçları gerçekçi, yeni-gerçekçi ve rasyonalist Uluslararası İlişkiler kuramlarının hepsinde görülebilir. Bu bölümde son yıllarda yoğunlukla tartışılmakta olan yapı kavramının ontolojik boyutlarıyla ilgili bazı konular gündeme getirilecektir. Bu kapsamda yeni-gerçekçilik ile inşacılığın yapı kavramları üzerinde durulacaktır. Yeni-gerçekçi yapı kavramı devletlerin askeri güçleri gibi somut bazı özelliklere atıfta bulunması nedeniyle materyalist bir yapı anlayışı içermektedir. Buna karşın inşacılık daha toplumsal bir yapı anlayışı olmasına rağmen yapıları kurallar, normlar ve intersübjektif ilişkiler açısından tanımlamaktadır. Bu nedenle yeni-gerçekçiliğin materyalist anlayışı ile karşılaştırıldığında idealist bir yapı anlayışı benimser. Eleştirel gerçekçiliğin yapı anlayışı ise toplumsal yapıların hem maddi yanlarına hem de fikrîsel (*ideational*) yanlarına atıfta bulunarak yeni-gerçekçilik ve inşacılık karşıtlığında belirginleşen bu maddi-idealîst ayrımını aşmaya çalışmaktadır.

Yeni-gerçekçilikte Yapı Kavramı ve Eleştirel Gerçekçilik

Son yıllarda yapılan birçok tartışmanın gösterdiği gibi yeni-gerçekçiliğin pozitivist varsayımları yeni-gerçekçiliğin potansiyel katkılarını da önemli ölçüde zayıflatmış ve yeni-gerçekçiliği bir sorun çözücü kuram haline dönüştürmüştür. Yeni-gerçekçiliğin yapı kavramı da önemli tartışmalara sahne olmuştur. Bunun bir nedeni Waltz'ın kuramında uluslararası sistemin yapısı ile yapanlar arasındaki ilişkinin tam olarak kuramsallaştırılmamış olmasıdır. Wendt ve Dessler gibi kuramcılar aşağıda görüleceği gibi bu sorunu eleştirel gerçekçiliğin ilkelerini inşacılığa da kullanarak yeni-gerçekçiliğe uygulayarak çözmek istemişlerdir.

Waltz'ın pozitivist varsayımları özellikle onun yapı kavramında ortaya çıkmaktadır. Mevcut eleştiriler yeni-gerçekçiliğin pozitivist temellerini sorgulamaktan ziyade bilimsel gerçekçiliğin bazı kavramlarını yeni-gerçekçi çerçeveye yerleştirmeye çalışmıştır. Yeni-gerçekçi kuramın özellikle uluslararası ilişkilerdeki değişim sorununu açıklamakta karşılaştığı birçok sorun eleştirel gerçekçiliğin Uluslararası İlişkiler kuramının gündemine de oturmasını sağlamıştır. Özellikle Waltz'ın uluslararası sistemin yapısını açıklarken kullandığı yapı kavramı, yapı ile yapanlar arasındaki ilişkiyi tam olarak kavramsallaştıramaması ve sistem yapılarına birimlerin davranışlarını açıklamada belirleyici bir rol vermesi gibi konular tam da eleştirel gerçekçiliğin toplum bilimlerde çözmek için uğraştığı temel konularla örtüşmüş, Uluslararası İlişkiler kuramında eleştirel gerçekçiliğe olan ilgiyi artırmıştır.

Waltz *Theory of International Politics* isimli çok bilinen kitabında uluslararası politikayı uluslararası sistemin yapısı ile açıklamaya çalışır.⁶¹ Bu yaklaşımını uluslararası sistemin yapısını birimlerin etkileşimleriyle açıklayan Kaplan, Rosecrance ve McClelland'ın sistem kuramları ve Lenin'in emperyalizm kuramı gibi indirgemeci (*reductionist*) adını verdiği diğer kuramlardan ayırır.⁶² Waltz sistemi tanımlarken uluslararası sistemin yapısı ile etkileşim içindeki birimler (devletler) arasında ontolojik bir ayrım yapar. Waltz'a göre uluslararası sistemi anlamak için önemli olan birimlerin etkileşimleri ve nitelikleri değil devletlerin birbirlerine karşı konumlarıdır. Konumuzla ilgili olarak burada dikkati çeken konu Waltz'ın uluslararası sistemin yapısını tanımlarken görünüşte eleştirel gerçekçiliğin tanımına uygun bir yaklaşım benimsemesidir.

⁶¹ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Londra, McGraw Hill, 1979, s.11.

⁶² *Ibid.*, s. 38, bölüm 2 ve 3.

Ancak bu benzerlik sadece görüntüdedir zira Waltz'ın yapı kavramı aslında hâlâ pozitivist unsurlar içermektedir. Yeni-gerçekçi yapısalcılıktaki yapı kavramı genellikle analitik bir kavram olarak kullanılmaktadır ve eleştirel gerçekçilikte olduğu gibi *ontolojik bir iddiası* yoktur.⁶³ Gerçekten de Waltz uluslararası sistemin yapısını bilebilmek için kuramcının bu yapıları "icad etmesi"⁶⁴ gerektiğini belirtir. Waltz'ın uluslararası sistem modeli mikro ekonomi ile yaptığı bir benzetmeye dayanır.⁶⁵ Piyasa mekanizmasının işleyişinde olduğu gibi, uluslararası sistemin yapısı da onu oluşturan birimlerin etkileşimlerinin *beklenmeyen sonucu* olarak ortaya çıkar. Waltz'a göre uluslararası sistemin yapısı "görünmez el" in piyasada yarattığı ekonomik yapı gibidir. Nasıl satıcılar piyasanın görünmez kısıtlamalarına karşı varlıklarını sürdürmek için mücadele verirlerse, devletler de anarşik bir sistemde varolma mücadelesi verirler. "Benzer birimlerin etkileşimlerinden hepsini etkileyen ve sınırlayan bir yapı ortaya çıkar."⁶⁶ Bu yapı devlet davranışlarını şekillendirir ve kısıtlar.

Yapı kavramını tanımlarken, Waltz görünürde pozitivist bir yaklaşımdan uzaklaşmakta ve zaman zaman eleştirel gerçekçiliğin tanımına uygun bir yapı kavramına yaklaşmaktadır. "Yapı parçaların düzenlenilişi ile tanımlanır" ve "yapı gördüğümüz bir şey değildir",⁶⁷ yapılar "görülemez, incelenemez, gözlemlenemez"⁶⁸ "sistem kuramında yapı ortaya çıkarıcı (*generative*) bir kavramdır"⁶⁹ gibi ifadeler eleştirel gerçekçiliğin yapı tanımına çok yakındır. Yine, bir başka yerde, gözlemlenemediği halde "yapının bir neden olarak işlev" gördüğünü belirtir.⁷⁰ Ancak Waltz bu yapıların gerçekliği konusunda ontolojik bir taahhüde girmemekte, gerçekçi olmayan araçsal (*instrumental*)⁷¹ bir yaklaşım benimsemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, eleştirel gerçekçiliğin ontolojisinde yapı eylemden önce var olan *gerçek* toplumsal ilişkileri ifade etmektedir. Eleştirel gerçekçiliğin en önemli unsurlarından biri yapan (*agent*) olarak devletlerin davranışlarının açıklanmasında toplumsal yapılara verdiği ontolojik önceliktir. Eleştirel gerçekçilik toplumsal yapıların bireylerin davranışlarını *mümkün kılıp sınırladığı ölçüde*, gözlemlenemese de, somut etkileri olduğunu ve bu nedenle de toplumsal yapıların gerçek olduğunu ileri sürmektedir.

Yeni-gerçekçiliğe yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi yeni-gerçekçiliğin devletlerin davranışlarının oluşmasında uluslararası sistemin anarşik yapısına determinist bir rol vermesi ve birimlerin özellik ve davranışlarını sistemin yapısının bir uzantısı olarak görmesidir. Bu varsayımın ontolojik anlamı "uluslararası ilişkilerin örgüsünün (*texture*)" aslında hep aynı kaldığı ve hiç

⁶³ Bu konunun tartışması için bkz. FarukYalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", Atıla Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 149–156.

⁶⁴ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 9, 80.

⁶⁵ Ibid., s. 91.

⁶⁶ Ibid., s. 90.

⁶⁷ Ibid., s. 80.

⁶⁸ Ibid., s. 73.

⁶⁹ Ibid., s. 72.

⁷⁰ Ibid., s. 87, 90.

⁷¹ Araçsalcılık kuramsal kavramlara (*theoretical terms*) ilişkin realist olmayan yaklaşımı ifade etmek için kullanılır. Uluslararası İlişkilerde sadece yeni-gerçekçiliğin değil, aynı zamanda rasyonalist yaklaşımlarla diğer pozitivist yaklaşımların temelinde yatar. Bütün anlamlı bilimsel önerilerin gözleme dayanan bir temeli olması gerektiğini vurgular. Bkz. Wight, "A Manifesto for Scientific Realism in IR", s. 379–380.

değişmediğidir.⁷² Buradaki en önemli kuramsal sorun uluslararası sistemin yapısının birimlerin özelliklerini incelemeden anlaşılıp anlaşılmıyacağı tartışması olmuştur. Wendt'in gösterdiği gibi Waltz yapı ile birimler arasındaki ilişkiyi tam olarak çözememekte ve kendisinin "indirgemeci" adını verdiği ve sistemin yapısını birimlerin etkileşimlerinden çıkarsayan diğer sistem kuramlarının kaderinden kurtulamamaktadır.⁷³ Sistem bir taraftan devletlerin anarşi içinde kendi kendilerini korumaya yönelik davranışlarını belirlerken, sistemin yapısı da bu davranışların sonucu olarak ortaya çıkmakta, bu ilişkinin niteliği ise belirsiz olarak kalmaktadır.

Yeni-gerçekçi kuramdaki yapı/yapan ilişkisiyle ilgili zorluklar farklı tartışmalara yol açmıştır. Bunlardan konumuzla ilgili olan ve en dikkati çeken görüşler Wendt ve Dessler tarafından ileri sürülmüştür.⁷⁴ Gerek Wendt, gerekse de Dessler Bhaskar'ın bilimsel gerçekçilik ilkeleri ile dönüşümsel toplumsal eylem modelini kullanarak yeni-gerçekçiliğin determinizmine alternatif yapanların sistemdeki işlevini de içeren açıklamalar getirmeye çalışmışlardır.⁷⁵ Her iki düşünür de farklı şekillerde yeni-gerçekçi kuramın yapı/yapan sorununa çözüm getirebilecek bir yapıya sahip olduğunu ancak Waltz'ın bundan yararlanmayarak sistemin belirleyici niteliğini ön plana koyduğunu ifade ederler ve Waltz'ın kuramının sistemik belirleyiciliğini giderebilmek amacıyla eleştirel gerçekçiliğin ilkelerini kullanarak bir *yapılanma kuramı* geliştirmeye çalışırlar. Wendt ve Dessler'in yapılanma kuramı sadece yeni-gerçekçiliğin eleştirisine değil, aynı zamanda 1980'li yıllarda çok popüler olan ve yine Uluslararası İlişkiler kuramını büyük ölçüde etkilemiş olan dünya sistemi perspektifine⁷⁶ de yöneliktir. Yeni-gerçekçilik gibi dünya sistemi perspektifi de sisteme birimlerin davranışlarını etkilemede belirleyici bir rol vermekte, birimlerin sistemi etkileme gücünü kuramsallaştıramamakta, yapı yapan ilişkisiyle ilgili olarak yeni-gerçekçilik benzer sorunlarla karşılaşmaktadır.⁷⁷ Wendt ve Dessler'in kuramsal çalışmalarıyla ilgili olarak dikkati çeken husus her ikisinin de eleştirel gerçekçiliği alternatif bir Uluslararası İlişkiler kuramı geliştirmek için değil de, yeni-gerçekçiliğin eksikliklerini gidermek için kullanma çabalarıdır. Bu durum yerleşik Uluslararası İlişkiler kuramının temelindeki varsayımların sorgulanmamasından ve eleştirel gerçekçilik ilkelerinin yeni-gerçekçi bir ontoloji üzerine eklenerek Uluslararası İlişkiler kuramının eksikliklerinin giderilebileceği anlayışından kaynaklanmaktadır. Eleştirel gerçekçiliğin Uluslararası İlişkiler kuramının devleti temel alan ontolojik varsayımlarını sorgulamadan Uluslararası İlişkiler kuramına olan katkısının anlaşılması mümkün değildir. Eleştirel gerçekçilikle desteklenmiş bir yeni-gerçekçilik değişime ağırlık veren, yapı/yapan sorununun çözümüne çok daha yaklaşmış ve uluslararası sistemin açıklanmasında daha bütüncül bir yaklaşım olurdu.

⁷² Ibid., s. 66.

⁷³ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 15.

⁷⁴ A. Wendt, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 41, No 3, 1987, s. 335-370; David Dessler, "What's at Stake in the Agent-Structure Debate?", *International Organization*, Cilt 43, No 3, 1989, s. 441-73; "Constructivism within a Positivist Social Science", *Review of International Studies*, Cilt 25, No 1, 1999, s. 123-137.

⁷⁵ Wendt, "The Agent Structure Problem in International Relations Theory", s. 341.

⁷⁶ Bkz. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the World Economy in the Sixteenth Century*, New York, Academic Press, 1974.

⁷⁷ Faruk Yalvaç, "World System Studies and International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 3, No 1, 1981, s. 229-34.

İnşacılıkta Yapı Kavramı ve Eleştirel Gerçekçilik

Uluslararası İlişkiler kuramında yeni-gerçekçiliğin eleştirileri üzerine gelişen en önemli kuramsal tartışmalardan biri inşacılık ile ilgilidir. İnşacılık Uluslararası İlişkilerden önce diğer sosyal bilim alanlarında gelişmiştir. İnşacılığın ilk kuramcılarında biri olan Nicholas Onuf'un⁷⁸ görüşleri inşacılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Uluslararası İlişkiler kuramında inşacılık daha çok Alexander Wendt'in görüşleriyle bilinmektedir⁷⁹ ancak Kratochwil ve Koslowski gibi kuramcılar tarafından da farklı yönlerde geliştirilmiştir.⁸⁰ Burada Uluslararası İlişkiler kuramında inşacılığın nasıl uygulandığı ve bunun içerdiği kavramsal karışıklıklar ve zorluklar üzerinde durulmayacaktır. Örneğin Wendt'in inşacı yaklaşımı gerçekten pozitivizmden ne kadar uzaktır? Bilimsel gerçekçilikle yeni-gerçekçiliği birleştirme çabası ne kadar başarılı olmuştur? Bu tür sorular inşacılığın Uluslararası İlişkiler kuramına uygulanmasında karşılaşılan belirsizliklerin aydınlığa kavuşması açısından önemli olmakla birlikte bu konuların tartışmasına burada girilmeyecektir.

Wendt inşacı kuramını Waltz'ın anarşinin değişmezliği tezi üzerine inşa etmiştir. Wendt Waltz'ın iddiasına "anarşinin değişip değişmeyeceği bunu devletlerin nasıl algıladığına bağlıdır"⁸¹ görüşüyle karşı çıkararak, anarşinin toplumsal olarak inşa edildiğini, devletlerin anarşiyi yapısal bir unsur olarak algılamaları sonucu anarşinin sistemin değişmez bir özelliği imiş gibi göründüğünü, hâlbuki toplumsal bir ürün olarak anarşinin, diğer toplumsal olgular gibi değişebileceği tezi ile cevap vermiştir. Wendt bu tezini inşa ederken yeni-gerçekçiliğin materyalist kuramının yerine toplumsal ve idealist bir kuram geliştirdiğini ileri sürmüştür. Toplumsal olması insanların toplumsal yapılardan bağımsız hareket etmediklerini, idealist olması ise bu yapıların fikirlerden, ortaklaşa paylaşılan anlam sistemlerinden, paylaşılan bilgilerden oluştuğunu ifade etmektedir.⁸² Bir başka deyişle Wendt yapıların sosyal ve kültürel olmalarından bunların aynı zamanda fikrîsel olduğu sonucunu çıkarmaktadır ki bu sorumlu bir yaklaşımdır.

Wendt'e göre uluslararası sistemin değişebilmesi ancak insan düşüncesi ve eylemi ile gerçekleşebileceğinden, sistemin yapısını değiştirebilecek niyetli insan davranışının yeni-gerçekçi kuramın içine yerleştirilmesi gerekmektedir. Wendt'in toplumsal yapı kavramı da bu görüşün bir uzantısıdır. Wendt'e göre uluslararası sistemin yapısı maddi güçlerden değil fikirlerden oluşmaktadır. Kişi ve toplum arasındaki ilişkiyi de öznel ile özneler arası anlamlar olarak görmek,

⁷⁸ Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manual", Vendulka Kubalkowa et al., *International Relations in a Constructed World*, Londra, M. E. Sharpe, 1998; Nicolas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia, University of Southern California Press, 1989.

⁷⁹ Wendt, *Social Theory of International Politics*.

⁸⁰ Friedrich Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Affairs and Domestic Affairs*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989; Rey Koslowski and Friedrich Kratochwil, "Understanding Change in International Politics", Richard Ned Lebow and Thomas Risse-Kappen (der.), *International Relations Theory and the End of the Cold War*, New York, Columbia University Press, 1995 s. 127;

⁸¹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Cilt 46, No 3, 1992, s. 391- 425.

⁸² Wendt, *Social Theory of International Politics*, s.1,20.

toplumsal dünyayı da “baştan aşağı fikirler” olarak nitelemektedir.⁸³ Ancak Wendt’in görüşlerinin birbirinden tamamen farklı tezleri bir arada savunduğu da vurgulanmalıdır.⁸⁴ Wendt, bazen fikirlerin her şey olmadığını, fikirlerin bağımsız olarak var olan fizik bir gerçekliğe bağlı ve onun tarafından düzenlendiğini, bazen de önceliği değiştirerek, maddi nedenlerin fikirler tarafından oluşturulduğunu ileri sürer.⁸⁵ Diğer yandan Wendt kendi idealizminin karşıtı olarak gördüğü materyalizmi de çok farklı bir şekilde tanımlar. Eleştirel gerçekçiliğin de benimsediği materyalist anlayış insan düşüncesinin dışında bir gerçeğin varlığını ileri sürerken, Wendt materyalizmden Uluslararası İlişkiler kuramında genel olarak anlaşıldığı gibi maddi kaynakları anlamaktadır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, inşacıların siyasal gerçekçilerden daha az indirgemeci olduklarını ileri sürmek mümkün değildir. Gerçekçiler devlet davranışlarının belirlenmesinde “nihai nedenin” maddi güçler ve kaynaklar (*capabilities and resources*) olduğunu belirtirken, inşacılar fikirlerin ön planda olduğunu ileri sürerler ve benzeri bir indirgemecilik sergilerler.⁸⁶

Bu yazının amaçları açısından önemli olan inşacı yaklaşımda kullanılan *yapı* kavramıdır. Bu konuyla ilgili olarak Onuf’un yapı kavramı diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi Uluslararası İlişkiler kuramında da etkili olmuştur. Onuf yapıyı “kurallar, kurumlar ve niyet edilmeyen sonuçlar” olarak tanımlamaktadır.⁸⁷ Bu tanım çok yaygın bir şekilde Uluslararası İlişkiler literatüründe de kullanılmıştır ancak Joseph’in belirttiği gibi Onuf’un yapı tanımı aslında “toplumsal düzenleme” ya da “toplumsal pratik” kavramları ötesine gitmemektedir. Eleştirel gerçekçilikte yapı kavramının “çok daha dinamik, nedensel ve derin kökleri olan ve yapanların eylemlerine indirgenemeyen” bir anlamı vardır.⁸⁸ Onuf her ne kadar kurallarla ilgili olarak maddi özelliklere önem verse de, Onuf’a göre “kurallar dünyanın maddi özelliklerini, yapanların kullanabileceği kaynakları oluşturur”.⁸⁹ İnşacılığın yapı kavramı eleştirel gerçekçi bir anlayışla uyumlu olmakla birlikte, eleştirel gerçekçiliğin materyalist ontolojisiyle birlikte düşünüldüğünde daha açıklayıcı olmaktadır. Eleştirel gerçekçiliğe göre yapıları kurallara, normlara ve pratiklere indirgemek veya onlardan türetmek yerine, toplumsal yapılardan başlamak ve “kural, norm ve pratikleri toplumsal yapıların (çoğunlukla niyet edilmeden) yeniden üretildiği ve bazen değiştirildiği araçlar (*media*) olarak” görmek gerekir.

İnşacılar kendi yapı kavramlarını geliştirirken her ne kadar eleştirel gerçekçiliğin kavramlarını kullansalar da, daha çok Anthony Giddens’in yapı ve yapılanma (*structuration*) kavramından yola çıkmaktadırlar.⁹⁰ Bu anlayışta yapı daha çok kural, norm ve yü-

⁸³ Ibid., s. 25.

⁸⁴ Bhaskar’a göre yapılar ve yapanlar ontolojik olarak birbirlerinden ayrı olmakla birlikte bunu bir bütün olarak düşünmek gerekir: “ihtiyacımız olan aracı sistem kişiler tarafından işgal edilen (yerler, işlevler, kurallar, işler, görevler, haklar, vb.) ve onların bu konularını işgal etmeleri nedeniyle buldukları faaliyetler (eylemler, vb.)”dir. Bu nedenle insanlar ve toplum arasındaki ilişki “konumlanmış pratikler” aracılığıyla anlaşılmalıdır. Bhaskar, “Societies”, s. 220–221.

⁸⁵ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 110.

⁸⁶ Kurki, *Causation in International Relations*, s. 279. Üİ inşacıları, yapıları daha çok içsel ve dışsal ilişkiler olarak değil, kural ve kaynaklar olarak yorumlamaktadırlar.

⁸⁷ Onuf, “Constructivism: A User’s Manual”, s. 61; Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 356.

⁸⁸ Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 356–357

⁸⁹ Ibid., s. 357.

⁹⁰ Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory*, Berkeley, CA, University of California

kümlülüklerle ve kolektif olarak paylaşılan anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır.⁹¹ Bu kural, norm ve yükümlülükler toplumsal yapanların (*social agents*) pratikleriyle oluşup yeniden üretilirler. Porpora'nın belirttiği gibi, *yapılanma* temelli yaklaşımlar, “nesnel toplumsal ilişkilerin nedensel önemini ve bu ilişkilerin öznelarası kurallar, normlar, ideolojiler ve sembolik düzenler karşısındaki analitik önceliğini” dikkate almamakta, yapıdan bahsederken aslında davranışlarımızın toplumsal yapılar tarafından değil, kültürel ilişkiler tarafından belirlendiğini ileri sürmekten öteye gidememektedirler.⁹² Eleştirel gerçekçiliğe göre her ne kadar intersübjektif ilişkiler, fikirler ve etkileşimler maddi koşullara indirgenemezse de, bunların mümkün olabilmesi için belli maddi koşullar gereklidir.⁹³ İnşacı yapı kavramı ile eleştirel gerçekçi yapı kavramı arasındaki fark, eleştirel gerçekçiliğin toplumsal yapıyı *nesnel bir gerçeklik* olarak tanımlaması, inşacı ve benzer yaklaşımların ise toplumsal yapı kavramını *öznelarası bir gerçekliği* ifade etmek için kullanmalarındır.⁹⁴ Eleştirel gerçekçilik ile Giddens'in yapılanma kuramı arasındaki en önemli farklılıklardan birinin bu olduğunun altını çizmek gerekir.⁹⁵

Eleştirel gerçekçilik açısından bir başka tartışmalı konu yapı ve yapanlar arasındaki karşılıklı belirlenim (*codetermination*) ilişkisinin tam olarak nasıl düşünülmesi gereğidir.⁹⁶ Bu konuyla ilgili olarak akla gelebilecek ilk görüş yapı ve yaparı tek bir bütün olarak *toplumsal yapı* kavramı altında değerlendirmektir. Şayet yapı ile yapanlar bir şekilde birbirlerini belirliyor ve birbirinden bağımsız olarak var olamıyorsa, o zaman bu ilişkiyi sadece toplumsal yapı kavramı ile özetlemek doğru görülebilir.⁹⁷ Ancak böyle bir yaklaşım yapılarla bu yapıları amaçlı davranışlarıyla yeniden üreten/değiştiren yapanların özelliklerini aynıymış gibi bir araya getirmektedir. Şayet yapılar dünyanın önceden var olan mekanizmalarına atıfta bulunuyorsa, bu iki kavramı birbirlerine indirmek doğru olmayacaktır. Yapı ve yapanların farklı özellikleri bulunmaktadır ve bu nedenle ikisinin en azından analitik olarak ayrı tutulması daha doğrudur. Yapanlar, “öz bilinçlilik niyet, bilişim ve duygu gibi yapıların nedensel güçlerinden farklı özelliklere sahiptirler.”⁹⁸ Yapı ve yapan olarak uluslararası sistem ve devlet ilişkisini düşünüyorsak, bu ilişkiyi sadece uluslararası yapı kavramı ile açıklamak devletlerin bir yapan olarak özelliklerini göz ardı etmek olur ki böyle bir indirgemecilik sistemin yeniden üretimini ve değişimini anlamayı olanaksız kılar. Şayet yapı

Press, 1979, s. 64–65; Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 313; Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 355.

⁹¹ Onuf, *World of Our Making*, s. 36; Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 355–356.

⁹² Douglas Porpora, “Four Concepts of Structure”, Margaret Archer Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson ve Alan Norrie (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, Londra, Routledge, 1998, s. 345.

⁹³ *Ibid.*, s. 345–346.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 346.

⁹⁵ Bkz. dip not 57.

⁹⁶ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Walter Carlsnaes, “The Agent-Structure Problem in Foreign Policy Analysis”, *International Studies Quarterly*, Cilt 36, No 3, 1992, s. 245–70, Colin Wight, “They Shoot Dead Horses Don't They? Locating Agency in the Agent-Structure Problematique”, *European Journal of International Relations*, Cilt 5, No 1, 1999, s. 109–42.

⁹⁷ Bu konunun tartışması için bkz. Dave Elder-Vass, “Social Structure and Social Relations”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Cilt 37, No 4, s.463–477.

⁹⁸ Joseph, “Philosophy in International Relations”, s.356.

ve yapanlar birbirlerine indirgenemezse ve her ikisinin ayrı ontolojik özellikleri varsa bu ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir. Yapı ve yapanlar ya da toplum ve bireyler arasındaki karşılıklı iletişim ve bağı anlatmak için Onuf ve Wendt gibi inşacılar kuralların önemini vurgular. Bu görüşe göre yapı ve yapan arasındaki ilişkiyi yukarıda da belirttiğimiz gibi kurallar belirlemektedir. Onuf yapı ve yapan arasındaki ilişkiyi *yapılanma* kuramı çerçevesinde düşünmekte, insanların toplumu, toplumun da insanları karşılıklı olarak oluşturduğunu, insanla toplum arasındaki bağı ise kurallar, pratikler ve bunların oluşturduğu kurumlar aracılığıyla gerçekleştiğini ileri sürer.⁹⁹ Eleştirel gerçekçilik ise kural, pratik ve kurumların geçişsiz alandaki gerçek yapı ve mekanizmalarla ilintilendirilmesi ve toplumsal pratiklerin bu yapı ve mekanizmaları yeniden üretmekte ve değiştirmedeki konumları açısından değerlendirilmeleri gerektiğini vurgular. Bhaskar yapı yapan ilişkisindeki bu bağa *konumlanmış pratikler (positioned practices)* adını verir. Konumlanmış pratiklerin önemi daha derin yapıların yeniden üretimi ve değişiminde (geçişli alanda) oynadığı rolden kaynaklanır. Joseph, Bhaskar'ın görüşlerinden yola çıkarak inşacılığın Bhaskar'ın tanımında olduğu gibi derin yapıları yeniden üreten veya değiştiren “konumlanmış pratikler” olarak görülmesi gerektiğini,¹⁰⁰ inşacılığın bu anlamda önemli olduğunu ifade eder.

Colin Wight yapı ve yapanlar arasındaki ilişkiyi incelemek için yine eleştirel gerçekçiliğin kavramlarından yola çıkar.¹⁰¹ Yapı ve yapan arasındaki ilişkiyi açıklamak için Bourdieu'nun *habitus* ve *toplumsal alan (social field)* kavramını kullanır. Bourdieu toplumsal alanı “birbirleriyle ilişkileri açısından tanımlanmış ve/veya ya kişiler ya da kuruluşlar tarafından işgal edilen toplumsal konumlar” olarak tanımlar. Bu konumların niteliği “bunu işgal edenlerin durumlarını tanımlar ve belli pratikleri sınırlar veya kolaylaştırır”.¹⁰² Habitus'un gücü düşünülmeden edinilmiş alışkanlıkların gücünden kaynaklanır. Bourdieu'ye göre *habitus* “gerçeğin içselleşmesi ve içsellikğin dışsallaşmasıdır”.¹⁰³ Burada vurgulanmak istenen, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi için gerekli eylemlerin temelinde yatan toplumsal ilişkilerden aktörlerin habersiz olma olasılığıdır. Wight'a göre toplumbilimler bu tür ilişkileri ortaya çıkararak bunların özgürleştirici pratiklerde bir rol oynamasını sağlarlar.¹⁰⁴ Özgürleşim “istenmeyen, zorunlu olmayan ve baskıcı bir durumdan istenen ve/veya ihtiyaç duyulan bir duruma” geçişi ifade eder.¹⁰⁵ Bunun içinde bilgi gerekir: içinde bulunduğumuz durumun, istenmeyen şartların ve mevcut toplumsal alandaki değişim potansiyelinin varlığının bilgisi. Eleştirel gerçekçiliğe göre toplum bilimlerinin özgürleştirici işlevi bu bilgiyi sağlamasında yatar.

⁹⁹ Onuf, *World of Our Making*, s. 36.

¹⁰⁰ Joseph, “Philosophy in International Relations”, s. 358–359.

¹⁰¹ Wight, “Realism, Science and Emancipation”, s. 49–50.

¹⁰² Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s. 205.

¹⁰³ Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, Cambridge, Polity Press, 1990, s. 122, 125; Wight, s. 49.

¹⁰⁴ Wight, “Realism, Science and Emancipation”, Dean et al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, s. 51.

¹⁰⁵ Bhaskar, *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, Londra, Verso, 1989, s. 6.

Eleştirel Gerçekçilik ve Marksizm

Bilimsel gerçekçilik bir bilim felsefesidir ve belli bir toplum kuramına sahip değildir.¹⁰⁶ Ancak kendisini sosyal bir kuram olarak sunan bilimsel gerçekçilik de bulunmaktadır. Eleştirel gerçekçilik kavramı bilimsel gerçekçiliğin toplumsal teorisi içinde kullanılmaktadır. Eleştirel gerçekçilik sosyal kuramla iç içe geçmiştir ve sosyal kurama yapısal ortamın önemini vurgulayan bir ontoloji anlayışı sunmaktadır. Bu nedenle eleştirel gerçekçiliği savunanların önemli bir kısmı toplum bilimlerde eleştirel gerçekçiliğe en yakın olan görüşün yapılarına yapmış olduğu vurgu nedeniyle Marksizm olduğunu ileri sürmüştür. Bhaskar da her ne kadar bilim felsefesi çalışmalarını geliştirdiği dönemde Marksizmden bahsetmemişse de, daha sonraki çalışmalarında kendi bilim felsefesine toplum bilimlerde en yakın görüşün Marksizm olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷

Eleştirel gerçekçilik ile Marksizm arasındaki ilişki yeni yeni gelişmekte olan ve devam eden bir tartışma konusudur.¹⁰⁸ Eleştirel gerçekçilik Marksizmin ontolojik ve epistemolojik iddialarını güçlendirmekte, özellikle yöntem ve yapı/yapan tartışmalarıyla ilgili olarak Marksizmin determinist yorumlarını bertaraf eden bir ontolojik anlayış sunmaktadır. Genel olarak Marksist kuramın görünmeyen toplumsal yapılarla ve toplumun yeniden üretilmesinde ideolojinin oynadığı role verdiği önem ve toplumun farklı katmanlarının bir bütün olarak incelenmesi gerektiği yönündeki görüşleri eleştirel gerçekçiliğin fikirleriyle uyumlu bir toplum kuramı sergilemektedir.

Marksizmin eleştirel gerçekçilikle benzer ontolojik, epistemolojik ve yöntemsel yanları bulunmaktadır. Ontolojik olarak düşünsel olmayan ve algılarımızdan bağımsız bir gerçekliğin olduğuna ilişkin eleştirel gerçekçiliğin görüşlerini paylaşır. Materyalist bilim anlayışına göre bilimin nesnesi hem gerçektir hem de düşüncelerimiz dışındadır: Marks'ın belirttiği gibi "Gerçek nesne" bizim kuramsal çalışmalarımızın dışında "bağımsız varlığını" hep korur.¹⁰⁹ Epistemolojik olarak bilginin temelini sadece görgül gerçeğin oluşturamaz. Görgül gerçek ideolojik unsurlar içerebilir ve gerçeği olduğu gibi yansıtmayabilir. Bu nedenle bir olgunun anlaşılabilmesi onu belirleyen bütün unsurların anlaşılabilmesini sağlayacak bir bütünlük içerisinde incelenmesi ile mümkündür. Marks'ın belirttiği gibi "şeylerin dış görünüşü ile özü birbirleriyle aynı olsaydı bütün bilim anlamsız olurdu".¹¹⁰ Bilimin de amacı şeylerin özünün ya da bilimin gerçek nesnesinin düşüncede yeniden üretilmesidir. Gerçeğin bir bütün olarak kavranabilmesi gerçeğin farklı yön-

¹⁰⁶ Colin Wight da benzer bir düşünceyi ifade etmektedir. Wight, "A Manifesto for Scientific Realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work", s. 379-398.

¹⁰⁷ Bhaskar, "Societies", s. 223-224.

¹⁰⁸ Bkz. John Michael Roberts, "Method, Marxism and Critical Realism", Kathryn Deal et al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, s. 65-98. Joseph, "Marxism, the Dialectic of Freedom and Emancipation", Kathryn Dean et al. *Realism, Philosophy and Social Science*, s. 104.; Andrew Brown, Steve Fleetwood ve John Michael Roberts (der.), *Critical Realism and Marxism*, Londra, Routledge, 2002; Jonathan Joseph, *Marxism and Social Theory*, Basingstoke, Palgrave, 2006.

¹⁰⁹ Karl Marx, *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, Londra, Pelican Books, 1973, s. 101-102.

¹¹⁰ Karl Marx, *Capital*, Vol. 1, New York, International Publishers, 1967, s. 817.

lerini belirleyen unsurların ortaya çıkarılması ve gerçeğin “farklılığın birleşimi”¹¹¹ olarak yeniden zihinde üretilmesini gerektirir. Söz konusu gerçekten anlaşılan eleştirel gerçekçilikte olduğu gibi toplumsal yapılar ya da daha özgül olarak üretim ilişkileridir. Nihayet yöntemsel olarak gerçeğin anlaşılması ve toplumsal bütününe ortaya çıkarılmasında soyuttan somuta doğru giden bir yöntem benimsenmektedir.¹¹² Pozitivimin temel aldığı *somut* gerçek, Marks’a göre aslında en *soyut* kategoridir zira görünen olgular bilim aracılığı ile ortaya çıkarılacak birçok ilişkiyi barındırır. Görünen fenomeni mümkün kılan toplumsal ilişkilerin ortaya çıkarılması ve bu soyut olguların somutlaştırılmaları gerekir. Marks, *Kapital* ve *Grundrisse* gibi ünlü eserlerinde kapitalist üretim biçiminin bu görünmeyen iç yapısını inceler. Kapitalist üretim biçiminde olguların niye görünen biçimlerde olduğunu örneğin sınıf hâkimiyetinin niye devlet ya da bazı ilişkilerin niye hukuksal bir biçim aldığını açıklamaya çalışır. Kapitalist üretim biçiminin bu kurumlarını ortaya çıkaran mekanizmalar görünmeseler de gerçektir. Kuramlar bu nedenle görünen toplumsal ilişkilerden yapılan genellemelere dayanmazlar zira görünen biçimler ideolojik unsurlara sahip olup toplumsal çelişkilerin görülmesini engelleyebilirler. Bu nedenle ideoloji kavramı Marksist kuramda büyük önem taşır. Marksizme göre ideolojiler belli toplumsal pratiklerin ürünü olup meta biçimi ya da ücret biçimi gibi doğal görünen ancak tarihsel bazı ilişkilerin yansıması olan toplumsal ürünlerdir. Marksizm bunların toplumsal kökenlerini göstermek ve doğal görünüm-lerinden kurtarmak amacını gütmektedir.

Marks’ın görüşlerinin eleştirel gerçekçiliğin ilkeleriyle örtüşen diğer önemli bir yanı yapı kavramı ve yapı/ yapan ilişkisini inceleme şeklidir. Marks’ın ünlü cümlesi, “İnsanlar tarihlerini yaparlar ama istedikleri gibi değil; kendi seçtikleri şartlarda değil, ama geçmişten gelen ve mevcut şartlar altında”¹¹³ ifadesi eleştirel gerçekçiliğin toplumsal yapılara öncelik veren anlayışıyla örtüşmektedir. Marks her şeyden önce insanı toplumsal bir varlık olarak görmektedir. *Feuerbach Üzerine Tezler*’de belirttiği gibi “insani öz tek tek bireylerin içlerinde bulunan bir soyutlama değildir. Gerçekte, toplumsal ilişkilerin bütünüdür.”¹¹⁴ Marks Feuerbach’ı insanı “soyut, ayrı bir insan bireyinin var olduğunu varsay(mak) ve tarihin akışını hesaba katmamak” ile eleştirir. Bu ifadeler insan eylemlerinin toplumsal yapılar tarafından sınırlandırıldığını ve insanın her zaman bir yapısal bütün içinde eylemde bulunduğunu, ancak tarihlerini kendilerinin yaptığını ifade etmektedir.

Bu yazdıklarımız çok genel anlamıyla Marksizm ile eleştirel gerçekçiliğin ilkeleri arasında birçok benzerlik olduğunu ifade etmek içindir. Ancak bu ilişkinin Uluslararası İlişkiler kuramına nasıl uygulanacağı yönündeki çalışmalar çok başlangıç aşamasındadır. Marksizm ve eleştirel gerçekçilik arasındaki ilişkinin somutlaştırılması yönünde bir girişim Joseph tarafından yapılmıştır. Joseph, Gramşiyen hegemonya kavramına eleştirel gerçekçi bir anlayışla yaklaşarak, bunu yapı/yapan ilişkisi gibi Uluslararası İlişkiler kuramındaki bazı güncel kuramsal tartışmaların içerisine yerleştirmek istemektedir. Joseph’e göre hegemonya yapı ve yapan arasında bir

¹¹¹ Marx, *Grundrisse*, s. 100–101.

¹¹² Örn. bkz. Derek Sayer, *Marx’s Method: Ideology, Science and Critique in Capital*, HAssocks, Sussex, 1979, Özellikle 4 ve 5’ci bölümler, s.75–139.

¹¹³ Karl Marx, *18th. Brumaire of Louis Bonaparte*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/ch01.htm> (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2009), s.1.

¹¹⁴ Karl Marx ve Frederick Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğul, İstanbul, Ayhan Matbaası, 2006, s.61.

aracılık momenti (*mediating moment*) ve yapısal birliği sağlayan bir faktör olup, “toplumsal yapıların yeniden üretiminde siyasal ya da *yapısal* (*agential*) momenti temsil” etmektedir.¹¹⁵ Joseph ileri sürdüğü hegemonya tanımını hem gerçekçi Uluslararası İlişkiler kuramında “hâkimiyet ve liderlik” olarak tanımlanan hegemonya kavramından hem de Gramşiyen kuramda “intersübjektif anlaşma” olarak tanımlanan hegemonya tanımından ayırmakta ve hegemonyayı hem yapısal hem de intersübjektif bir kavram olarak tanımlamaktadır. Joseph, Gramşiyen Uluslararası İlişkiler kuramının hegemonya kavramını “ideolojik, rızaya dayanan, değer (ve) anlama temelli, kısacası öznelarası bir dünya düzeni görüşüne” dayandırdığını¹¹⁶ ancak Gramsci’nin hegemonya kavramının “felsefi gerçekçiliğe” uygun ipuçları taşıdığını ileri sürmekte, “tarihsici, hermenütik, ve intersübjektif” anlayışın ötesine giden “yapısal ve nesnel bir toplumsal gerçeklik” anlayışına sahip olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ Joseph’e göre neo-Gramşiyen Uluslararası İlişkiler kuramları “intersübjektif hegemonya” ile “yapısal” şartları birbirinden ayırmakta ve hegemonya tanımlarında Robert Cox örneğinde de görüldüğü gibi, bu iki anlayış arasında gidip gelmektedir. Joseph’in görüşüne göre ise hegemonya hem *intersübjektif* hem de *yapısal* olup bilimsel gerçekçi bir ontolojiye dayandırılmalı ve altta yatan toplumsal yapılarla (*underlying social structures*) ilişkilendirilmelidir.¹¹⁸ Joseph hegemonyanın sadece “proje, ittifak, liderlik ve rıza” ile ilgili değil aynı zamanda toplumsal yapıların yeniden üretimi ile ilgili olduğunu belirtir. Hegemonyayı sadece farklı gruplar arasındaki bir ilişki biçimi olarak gören Gramşiyen anlayış hegemonyanın ancak yapısal bir ortama oturtulmasıyla anlam kazanabilir. Joseph bu amaçla Bhaskar’ın dönüşümsel toplumsal eylem modelini kullanarak hegemonya kavramını yapı ve yapanlar arasındaki ilişki açısından ele almakta, yapıların hegemonik projelere ve yapanlara koyduğu sınırlamaları incelemektedir.

Eleştirel gerçekçiliğin farklı toplumsal yapıların birbirleriyle etkileşim biçimlerini ön plana getiren yaklaşımı, bazı Weberci tarihsel sosyoloji incelemeleriyle de örtüşmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Wallerstein’in dünya sistemi perspektifiyle başlayıp, Skocpol, Mann, Hobson ve Teschke gibi tarihsel sosyoloji kuramcılarının çalışmalarına dikkati çekilebilir.¹¹⁹ Tarihsel sosyolojik yaklaşımların eleştirel gerçekçilik açısından yapılmış bir değerlendirilmesi olmasa da toplumsal yapı, sınıf ilişkileri, devlet ve devletler sistemi arasında kurguladığı ilişkiler eleştirel gerçekçiliğin toplumsal bütünlük ve ontolojik derinlik anlayışıyla örtüşmektedir. Yukarıda belirtilen hegemonya kavramında olduğu gibi eleştirel gerçekçiliğin artan bir şekilde toplum-devlet-dünya sistem ilişkisinin incelenmesinde de hâkim yaklaşım olacağı öngörme yanlısı olmayacaktır.

¹¹⁵ Joseph, “Hegemony and Structure-Agency Problem in International Relations”, s. 109–111.

¹¹⁶ Örneğin, Cox’un hegemonya kavramı da bu niteliktedir. Cox’a göre hegemonya “devletler sisteminin bütünüyle iç içe geçmiş ve düzenin yapısıyla ilgili olarak varolan değerler ve anlayışlar yapısı”dır. Robert Cox (with Timothy Sinclair), *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 55. Joseph, “Hegemony and Structure-agency problem in international relations”, s. 111.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 112.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 109.

¹¹⁹ Bu tartışma için bkz. S. Hobden ve J.M.Hobson, *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Stephen Hobden, *International Relations and Historical Sociology: Breaking Down Boundaries*, Londra, Routledge, 1998; Faruk Yalvaç, “Devlet”, Atila Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, 2. baskı, s. 15–51.

Sonuç

Bu yazının temel görüşü eleştirel gerçekçiliğin Uluslararası İlişkiler kuramında pozitivizm/post-pozitivizm tartışmasını aşmaya yönelik önemli tezler içeren bir bilim felsefesi olduğudur. Son 20 yılda Uluslararası İlişkiler kuramı uluslararası sistemin nasıl *işlediği* değil, nasıl *değiştirdiği/değişebileceği* sorusu üzerine odaklanmıştır.¹²⁰ Eleştirel gerçekçilik Uluslararası İlişkiler kuramının bu kavramsal değişikliğine uygun bir tartışma alanı ortaya çıkarılmıştır. Eleştirel gerçekçiliğin Uluslararası İlişkiler kuramı açısından en önemli yanlarından biri içerdiği eleştiri unsuru ve uluslararası ilişkilerdeki değişim konusunun nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin getirdiği felsefi yaklaşımdır. Yeni-gerçekçi yapısal açıklamalar uluslararası sistemin daha çok yeniden üretim mekanizmaları üstünde durmuş, sistem ve toplumsal değişim sorununu göz ardı etmiştir. Post-modernist ve post-yapısalcı yaklaşımların Bhaskar'ın terimiyle *antroposentrik*¹²¹ açıklamaları ise sistem değişimini açıklama konusunda yapısalcı görüşlerin fazla da ötesine gidememektedir. Yapan (*agent*) merkezli açıklamaların çoğu değişim konusunu toplumsal yapılarla olan bağlantısından soyutlayarak incelemekte, sistem değişimini toplumsal yapılarla ilgili materyalist bir olgu değil, örneğin inşacılıkta olduğu gibi kuralların değişimiyle ya da yapısalcı sonrası görüşte olduğu gibi söylemsel bir süreç gibi algılamaktadır. Eleştirel gerçekçiliğin Uluslararası İlişkiler kuramına olan en önemli katkısı pozitivizm/pozitivizm sonrası tartışmasının yarattığı bu tikanıklığı aşan bir felsefi yaklaşım getirmesi, uluslararası ilişkilerin hem yapısal hem de fiktörel ve yapanlarla ilgili boyutlarını bir arada incelenmesini sağlayacak bir temel oluşturmasıdır.

Eleştirel gerçekçilik uluslararası ilişkilerde aktörleri, bunların eylemlerini, kural, kaynak ve pratiklerini ve bunlarını ilişkilerini bir arada alan bir yaklaşım sunmaktadır. Uluslararası İlişkiler kuramı açısından en önemli yanı kuramsal tartışmaları epistemolojik düzeyden ontolojiye kaydırması, yapısal ortamın ve toplumsal ilişkilerin önemini vurgulayan bir ontolojinin altını çizmesidir. Ancak bunu yaparken Uluslararası İlişkiler hakkında bildiklerimizi de bir kenara koymamaktadır. Farklı kuramlar görünen gerçekliğin çok farklı boyutlarını açıklayabilirler. Bu epistemik göreciliğin ve yapısalcı sonrası bazı görüşlerin savunduğu gibi birbirleriyle hiçbir zaman bir araya gelemeyecek (*incommensurability*) kuramlar ya da paradigmların ortaya çıkması anlamına gelmez. Eleştirel gerçekçiliğin derinlik ontolojisine göre, farklı kuram ya da paradigmlar farklı olguları açıklarlar. Tek bir kuram ya da paradigma uluslararası ilişkileri açıklayamaz. Ancak doğru olmayan pozitivizmin öne sürdüğü gibi empirik düzeyin gerçekle özdeşleştirilmesi, gözlemlenebilen olguların tek ontolojik gerçek olarak kabul edilmesidir. Zira böyle bir durumda her kuram kendi gerçeğini belirler ve kuramlar arasında bir iletişim kurulması olanaksızlaşır. Bu da Uluslararası İlişkilerde (paradigmlar arası tartışmanın gösterdiği gibi) gerçekçilik gibi hâkim bir kuramı meşrulaştırır ve her türlü bilimsel gelişmeyi olanaksız kılar. Bhaskar'ın belirttiği gibi "bilgi hakkında şüpheli olmak için, şeylerle ilgili olarak gerçekçi olmamız gerekir. Tersine, şeyler hakkında şüpheli olmak, bilgiye ilişkin dogmatik olmak demektir."¹²² Bir başka deyişle ontoloji konusunu ön plana koymak, epistemolojik

¹²⁰ Yalvaç, 'Devlet', s. 15.

¹²¹ Bhaskar, *Realist Theory of Science*, s. 58.

¹²² Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, 1979, s. 43.

ve metodolojik konularda çok daha az dogmatik olma anlamına gelmektedir. Bu bir toplumsal olgunun ortaya çıkmasındaki farklı mekanizmaların belirlenmesi anlamına gelir. Görünmeyen mekanizmaların farklı bileşimler ve etkileşimler sonucu ne tür olaylar ve olgular ortaya çıkaracağını bilemeyiz. Bu uluslararası ilişkiler hakkındaki bilgimizin sürekli değişebileceğini, kendisini doğru olarak sunan kuramların aslında en idealist kuramlar olduğunu ortaya koyar. Ancak eleştirel gerçekçiliğe göre bu kuram seçiminde bizi yargısal bir göreceliğe götürmemelidir. Bir kuramın ontolojisi ne kadar kapsamlı ise o kuramın açıklama gücü de o kadar fazladır. Bu anlamda eleştirel gerçekçilik bir olgunun oluşmasındaki mekanizmaları en kapsamlı şekilde açıklayan kuramın, aynı zamanda o olguyu en doğru olarak açıklayabildiğini ancak söz konusu olgunun oluşmasındaki yeni mekanizmalar ortaya çıkarıldıkça, kuramlarımızın da değişmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle eleştirel gerçekçiliğe göre gerçek arayışı aynı zamanda sonu gelmez bir bütünlük arayışını ifade etmektedir. Toplum bilimleri epistemolojik nedenlerden ziyade ontolojik nedenlerden ötürü zorunlu olarak bitmemiş bir yapıya sahiptir. Pozitivizmin toplumsal ilişkileri donduran atomistik ontolojisiyle karşılaştırıldığında, eleştirel gerçekçilik uluslararası sistemde değişimin sadece mümkün değil, toplumun açık bir sistem olması nedeniyle, zorunlu olduğuna da işaret etmektedir.

Kaynakça

- Archer, Margaret S., *Being Human: The Problem of Agency*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Archer, Margaret S., *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Banks, Michael, "The Inter-Paradigm Debate", Margot Light and A.J.R. Groom (der.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, Londra, Frances Pinter, 1985, s. 7-26.
- Bhaskar, Roy, *A Realist Theory of Science*, Brighton, Harvester Books, 1978.
- _____, *The Possibility of Naturalism*, Brighton, Harvester, 1979.
- _____, *Scientific Realism and Human Emancipation*, Londra, Verso, 1986.
- _____, *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, Londra, Verso, 1989.
- _____, *Philosophy and the Idea of Freedom*, Oxford, Basil Blackwell, 1991.
- _____, *Dialectic: the Pulse of Freedom*, Londra, Verso, 1993.
- _____, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Social Sciences*, Londra, Routledge, 1998.
- _____, "Philosophy and Scientific Realism", Margaret Archer et al. (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, Londra, Routledge, 1998, s. 16-47.
- _____, "Societies", Margaret Archer et al. (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, Londra, Routledge, 1998, s. 223-224.
- _____, *Reflections on Meta-Reality: Transcendence, Emancipation and Everyday Life*, Londra, Sage, 2002.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- _____, *The Logic of Practice*, Cambridge, Polity Press, 1990.
- Brown, Andrew, Steve Fleetwood ve John Michael Roberts (der.), *Critical Realism and Marxism*, Londra, Routledge, 2002.
- Bull, Hedley, "International Theory: A Case for a Classical Approach", K. Knorr and J.N. Rosenau (der.), *Contending Approaches to International Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1969, s. 20-38.
- Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity*, 2 baskı, Londra, University of Minnesota Press, 1998, s. 217-218.
- Carlsnaes, Walter, "The Agent-Structure Problem in Foreign Policy Analysis", *International Studies Quarterly*, Cilt 36, No 3, 1992, s. 245-70.
- Chernoff, Fred, "Critical Realism, Scientific Realism and International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Relations*, Cilt 35, No 2, s. 399-407.
- Collier, Andrew, *Critical Realism*, Londra, Verso, 1994.
- Cox, Robert, "Social Forces, States and World Orders", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt. 10, No 1, 1981, s. 126-55
- _____, (with Timothy Sinclair), *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Dean, Kathryn, Jonathan Joseph, John Michael Roberts ve Colin Wright, *Realism, Philosophy and Social Science*, Basingstoke, Palgrave, 2006.
- Dessler, David, "What's at Stake in the Agent-Structure Debate?", *International Organization*, Cilt 43, No 3, 1989, s. 441-73.
- Dessler, David "Constructivism within a Positivist Social Science", *Review of International Studies*, Cilt 25, No 1, 1999, s. 123/137.
- Porpora, Douglas, "Four Concepts of Structure", Margaret Archer Roy Bhaskar, Andrew Collier et.al. (der.), *Critical Realism: Essential Readings*, Londra, Routledge, 1998.
- Elder-Vass, Dave, "Social Structure and Social Relations", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Cilt 37, No 4, 2007, s. 463-477.
- George, Jim, *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1994.
- Giddens, Anthony, *Central Problems in Social Theory*, Berkeley, CA, University of California Press, 1979.
- _____, *Central Problems in Social Theory: Activity, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Londra, Macmillan, 1979.

- Hempel, Carl G. *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*, Londra, Macmillan/ Free Press, 1965.
- Hobden, Stephen, *International Relations and Historical Sociology: Breaking Down Boundaries*, Londra, Routledge, 1998
- Hobden, Stephen ve John Hobson, *Sociology of International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Hollis, Martin ve Smith, Steve, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1990.
- Kalevi Holsti, *The Dividing Discipline*, Londra, Unwin Hyman, 1985.
- Hume, David, *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, 3. baskı, with revisions and notes by P.H.Nidditch, Oxford, Clarendon Press, 1975/1977.
- Joseph, Jonathan, "Marxism, the Dialectic of Freedom and Emancipation", Kathryn Dean et al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.
- _____, "A Realist Theory of Hegemony", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Cilt 30, No 2, 2000, s. 179-202;
- _____, "Hegemony and the Structure-Agency Problem in International Relations: a Scientific Realist Contribution", *Review of International Studies*, Cilt 34, No 1, 2008, s. 109-128.
- _____, "Philosophy in International Relations: A Scientific Realist Approach", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2 2007, s. 345-359.
- _____, *Marxism and Social Theory*, Basingstoke, Palgrave, 2006.
- Kaplan, Morton "The New Great Debate: Traditionalism vs Science in International Relations", *World Politics*, Cilt 19, No 1, 1966, s.1-20.
- Dean, Kathryn, et al. "Realism, Marxism and Method", Kathryn Dean et.al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, New York, Palgrave Macmillan, 2006,
- Dean, Kathryn, Jonathan Joseph, John Michael Roberts and Colin Wright, *Realism, Philosophy and Social Science*, Houndsmills, Basinstoke, Palgrave Macmillan, 2006.
- Keat, Russell and John Urry, *Social Theory as Science*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1975.
- Keohane, Robert O., "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Cilt 32, No 4, 1988, s. 379-396.
- _____, *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Boulter, Col., Westview, 1989.
- Knorr, Klaus ve Rosenau, James N., "Tradition and Science in the Study of International Politics", K. Knorr and J.N.Rosenau (der.), *Contending Approaches to International Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1969, s. 3-19.
- Koslowski, Rey and Kratochwil, Friedrich, "Understanding Change in International Politics", Richard Ned Lebow ve Thomas Risse-Kappan (der.), *International Relations Theory and the End of the Cold War*, New York, Columbia University Press, 1995.
- Kratochwil, Friedrich, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Affairs and Domestic Affairs*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989;
- Kurki, Milja, "Critical Realism and Causal Analysis in International Relations: Causes All the Way Down", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, 2007, s. 361-378.
- _____, *Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008;
- Manicas, Peter T., *A Realist Philosophy of Social Science: Explanation and Understanding*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Marx, Karl, *18th Brumaire of Louis Bonaparte*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/ch01.htm> (Erişim tarihi 21 Ağustos 2009),
- _____, *Capital*, Vol. 1, New York, International Publishers, 1967.
- _____, *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, Londra, Pelican Books, 1973.
- _____, Karl ve Frederick Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğul, İstanbul, Ayhan Matbaası, 2006, s.61.
- Mitchell, Chris R., "Analysing Great Debates: Teaching Methodology in a Decade of Change", Randolph C.Kent ve G.P.Nielsson (der.), *The Study of Teaching of International Relations*, Londra, Frances Pinter, 1980.
- Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia, University of Southern California Press, 1989.

- _____, "Constructivism: A User's Manual", Vendulka Kubalkova, Nicolas Onuf, and Paul Kowert, *International Relations in a Constructed World*, Armonk, NY, M.E.Sharpe, 1998, s. 58-78.
- Patomäki, Heikki, "How to Tell Better Stories About World Politics", *European Journal of International Relations*, Cilt 2, No 1, 1996, s.105-133.
- Patomäki, Heikki, *After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction of World Politics*, Londra, Routledge, 2000.
- Patomäki, Heikki and Colin Wright, "After Post Positivism? The Promises of Critical Realism", *International Studies Quarterly*, Cilt 44, No 2, s. 213-237.
- Popper, Karl, *The Logic of Scientific Discovery*, Londra, Hutchinson, 1959 .
- Roberts, John Michael, "Method, Marxism and Critical Realism", Kathryn Deal et al., *Realism, Philosophy and Social Science*, Londra, Palgrave Macmillan, 2006, s. 65-98.
- Russett, Bruce M., "The Young Science of International Politics", *World Politics*, Cilt 22, No.1, 1969, s. 87-94.
- Sayer, Andrew, *Method in Science: A Realist Approach*, Londra, Routledge, 1992.
- Sayer, Andrew, *Realist Social Science*, Londra, Sage, 1999.
- Sayer, Derek, *Marx's Method: Ideology, Science and Critique in Capital*, Hassocks, Sussex, 1979.
- Smith, Steve, "Ten Self-Images of a Discipline: a Genealogy of International Relations Theory", Ken Booth and Steve Smith (der.), *International Relations Today*, Cambridge, Polity, 1995, s. 1-37.
- _____, "Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory", John Baylis and Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, New York, Oxford University Press, 2001, s.224-249.dir
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the World Economy in the Sixteenth Century*, New York, Academic Press, 1974.
- Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Londra, McGraw Hill, 1979.
- Wendt, Alexander, "The Agent Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 41, No 3, 1987, s. 335-370.
- _____, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Cilt 46, No 3, 1992, s. 391-425.
- _____, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Wight, Colin, "They Shoot Dead Horses Don't They? Locating Agency in the Agent-Structure Problematique", *European Journal of International Relations*, Cilt 5, No 1, 1999, s. 109-142.
- _____, "Realism, Science and Emancipation", Kathryn Dean et al. (der.), *Realism, Philosophy and Social Science*, Houndsmill, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2006, s. 32-64.
- _____, "A Manifesto for Scientific Realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work!", *Milennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, 2007 s. 379-398.
- Willer, D. And Willer, J., *Systematic Empiricism*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1973,
- Yalvac, Faruk, "Sociological Aspects of Interstate Relations: System, Structure and Class", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, London School of Economics, 1981.
- _____, "World System Studies and International Relations", *Milennium: Journal of International Studies*, Cilt 3, No.1, 1980-81 s .229-34.
- _____, "The Sociology of the State and the Sociology of International Relations", Michael Banks ve Martin Shaw (der.), *State and Society in International Relations*, Exeter, Harvester Wheatsheaf, 1991, s. 93-114.
- _____, "Devlet", Atila Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, 2.baskı, s.15-51.
- _____, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 6 baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 149-156.
- Young, Oran R., " Professor Russett: Industrious Tailor to a Naked Emperor", *World Politics*, Cilt 21, No 3, 1969, s. 486-511.

Summary

The aim of this article is to present the basic principles of the realist theory of science as it relates to the theory of international relations. The importance of scientific realism or critical realism as the term is generally used in social sciences lies in providing an alternative understanding of science as compared to both the positivist and post-positivist conceptions including post-structuralist, hermeneutic and constructivist accounts of social reality. The present debate between positivists and post positivists and more specifically between rationalists and reflectivists share similar assumptions with the proponents of an earlier debate between traditionalists and behavioralists in the 1960s with respect to their understanding of science. The great error that united the proponents of traditionalists and behavioralists was to take the positivist concept of science as non-controversial and as the sole representative of scientific activity within the natural sciences. The error that now unites rationalists, reflectivists and post positivists is a similar ontological anti realism which does not allow the existence of unobservable entities to be real and causal reducing reality either to observable entities or to linguistic constructions or discourse.

The basic premise of scientific realism is the existence of a reality independent of our thoughts. Unlike p rejects the idea that the content of science consists of only empirically based knowledge and the idea that causation can be reduced to empirical regularities. Scientific laws are not statements about regularities between the events but about underlying mechanisms and structures. Science itself is a process “whose aim is the production of the mechanisms of production of tendencies. Scientific realism makes a distinction between transitive and intransitive dimensions of social reality. The intransitive object is the reality which science seeks to know, which preexists science and is unaffected by our knowledge of it. The transitive object of science on the other hand is the real that science knows at a particular point in time and it does not exhaust all that can be known. Therefore, science is a never ending process through which we acquire deeper and deeper knowledge of intransitive objects.

The introduction to international relations of scientific realism started during the interparadigm debate at the end of 1970s. The argument of the interparadigm debate centred on the incommensurability of different (realist, pluralist, structuralist) paradigms. In its argument concerning underlying mechanisms and structures, a scientific realist approach made it possible to see different paradigms as part of a *totality* of social relations emerging from each other. The second stage where scientific realism was applied to international relations theory was in the context of the criticisms directed to the structural accounts of neorealism and the world systems perspective. Both of these approaches have been criticized for their structural based determinism and for ignoring agential powers and their potentials. In the criticism of neorealism and the world systems perspective, attempts have been made to adopt scientific realism within a revised neorealist framework. The use of scientific realism in these approaches has been through the structure–agency debate first introduced to international relations through the structuration theory of Anthony Giddens. Initially, the differences between Giddens’ concept of structure and the scientific realist structure of Bhaskar was overlooked and the two concepts were used interchangeably. To overcome neorealism’s determinist applications, scholars such as Wendt and Dessler used the structurationist analysis of Giddens to demonstrate that the structure of the international system does not exist separately from the actions, ideas and understanding of the agents. Alexander Wendt further developed his constructivist and structurationist analysis by utilizing scientific realism to demonstrate that anarchy is not immutable but can be reconstructed through agential behaviour. However what is meant in Giddens’ theory by structure and which is used by most constructivists in international relations theory is ontologically different than what Roy Bhaskar means in his critical realism. Giddens defines structures in terms of norms, rules and resources which according to critical realism themselves require an analysis of their origin. This is where Bhaskar’s understanding of structure as social relations assume its significance. Contrary to Giddens’ structuration analysis and Wendt’s partial “constructivist scientific realism”, for Bhaskar, rules, norms and resources emerge out of mechanisms which although unobservable have independent causal properties.

Bhaskar develops a transformational model of social activity whereby agents are seen to reproduce and sometimes transform preexisting structures. Unlike Giddens’ concept these structures refer to real social relations as opposed to normative or discursive ones. Bhaskar’s transformational model allows for possibility of change in the structures while at the same explaining why sometimes change does not take place. This is so since according to scientific realism the observable appearances and our experience of daily social life may conceal ideological elements that make those appearances seem natural and immutable. In this sense, by attributing ahistorical qualities to the structure of the international system, neorealism for example can be considered as an ideological theory that conceals (in the experiential transitive dimension) underlying power relations (in the intransitive dimension) to be explained and changed.

The ideological nature of social reality brought into focus by scientific realism also raises the issue of relation of Marxism to scientific realism and international relations theory. Marxism seems to be the social theory most compatible with the principles of scientific realism in giving primacy to (unobservable) social relations, to the ideological nature of social reality and the potential for transforming social structures. State behaviour from a critical realist Marxist perspective is explained as part of a social ontology of unobservable and underlying social relations that allow us to explain social forms such as the state as part of a totality of different relations (of production) with varying ontological depths. The focus of some recent applications of Marxist critical realism to international relations theory have concentrated on the concept of hegemony as the mediating moment of structures and agency thus attempting to fill a theoretical gap in conceptualising structural effects and potential agential transformative action.

It can be concluded that significance of critical realism for International Relations theory lies in providing a) an understanding of science that avoids the difficulties of positivist and post positivist approaches, b) a totalistic concept of social reality and c) a concept of structure based on a constitutive relation between the structures and agents thus avoiding both the voluntarism of individualist/ unit based analyses and the determinism of structuralist analyses.